

Research Paper

Thematic Evolution of Tourism Planning Research Field

Fateme Azizi¹ , Mahmood Ziaee² , Fatemeh Shekari^{*3}

¹ Assistant Professor, Faculty of Economics, Management and Accounting, Yazd University, Yazd, Iran. (azizi.fatemeh@yazd.ac.ir)

² Full Professor, Department of Tourism Management, Faculty of Management and Accounting, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran. (mdziaee@atu.ac.ir)

³ Assistant Professor, Department of Tourism and Hospitality Management, School of Economics, Management and Social Sciences, Shiraz University, Shiraz, Iran. (f.shekari@shirazu.ac.ir)

© The Author(s)

publisher: University of Mazandaran

[10.22080/jtpd.2024.27652.3916](https://doi.org/10.22080/jtpd.2024.27652.3916)**Received:**

August 31, 2024

Accepted:

October 3, 2024

Available online:

November 10, 2024

Keywords:tourism planning;
bibliometric analysis;
science mapping;
thematic evolution, co-
word analysis

Abstract

Context and Purpose: This bibliometric analysis explores the evolution of tourism planning research over the past 44 years (1978-2022).

Design/methodology/approach: The relevant body of literature was screened with a clearly defined search query in the Scopus database. After checking the title, abstract, and keywords and removing irrelevant documents, 836 documents indexed in the Scopus database were analyzed. SciMAT was employed for science mapping and analyzing thematic networks.

Findings: Results revealed the major thematic networks in five periods. Three interrelated thematic areas were also identified: tourism management, sustainable tourism development, and community participation. Among the identified topics, "tourism stakeholders" has attracted scholarly attention since the first period and is expected to be one of the main topics in the future.

Conclusion: The analysis of the main thematic networks and thematic areas revealed several key trends and areas of focus that offer valuable insights into current and future directions for research.

Originality/value: Although tourism planning dates back several decades, no comprehensive research has been done to investigate thematic evolutions in this research field. This study will help inform researchers and activists in tourism planning and development about future research trends and topics.

*Corresponding Author: Fatemeh Shekari

Address: Shiraz University, Shiraz, Iran

Email: f.shekari@shirazu.ac.ir

Tel: 09177147515

Extended Abstract

1. Introduction

Despite several decades of tourism planning research, a handful of studies have investigated the historical pathway of tourism planning theory. However, no comprehensive research has been done to examine the thematic evolution of the studies in this field. This bibliometric analysis explores the evolution of tourism planning research over 44 years (1978–2022) to highlight prominent thematic developments and identify future research topics. Specifically, this research answers the following questions:

1. What have been the major thematic networks in the "tourism planning" research field in each sub-period?
2. Which thematic areas can be identified in the "tourism planning" research? How has the research field developed conceptually over time?
3. What are the potential topics for future tourism planning research?

2. Research Methodology

A bibliometric analysis of selected records was conducted. The relevant body of literature was screened with a clearly defined search query in the Scopus database to strengthen the research's objectivity and decrease bias. The Scopus database is a preeminent and wide-ranging abstract and citation database used extensively for bibliometric studies. After limiting the keywords to those related to tourism planning and development and removing unrelated documents based on reviewing the title, keywords, and abstract, 836 documents were selected for analysis—the retrieved documents covered the period from 1978 to 2022. SciMAT 1.1.04 was used for science

mapping, applying co-word analysis. The data are divided into five sub-periods: 1978–2002, 2003–2007, 2008–2012, 2013–2017 and 2018–2022. The first 25 years provide a reasonable number of documents for co-word analysis. The five-year time span for the remaining sub-periods is common as it allows for enough documents for analysis. Science mapping includes three steps: 1) detecting themes in each sub-period; 2) Identifying thematic networks based on co-word analysis and drawing strategic diagrams. Each thematic network contains several keywords that are related to each other. The strength of the link between keywords in thematic networks is measured using the equivalence index. Each strategic diagram displays thematic networks that are placed in four quadrants based on their centrality and density, namely, motor themes (Q1), highly developed and isolated themes (Q2), emerging or disappearing themes (Q3), and basic and transversal themes (Q4). 3) Drawing a thematic evolution map and identifying thematic areas based on the relationship between themes with conceptual nexus (common keywords) in consecutive periods.

3. Research Findings

In the first period (1978–2002), 137 documents were published. Nine research themes can be observed in the papers selected in this period. Of these, five were considered major themes (Q1 and Q4): TOURISM-DEVELOPMENT, KENYA, CHINA (motor themes), and TOURISM, COMMUNITY-PERCEPTION (basic and transversal themes). Based on the performance indicators (citations and h-index), the key research themes were TOURISM-DEVELOPMENT and TOURISM. Seven themes can be observed in the 107 papers selected in the second period (2003–2007). Four could be

considered major: TOURISM-MANAGEMENT, ECOTOURISM, DEVELOPING-WORLD (motor themes), and COMMUNITY (a basic and transversal theme). These themes also had the greatest performance measures. Ten research themes were detected in the 158 papers selected in the third period (2008-2012). Half of these were motor themes and had the greatest performance measures: ENVIRONMENTAL-PLANNING, ECOTOURISM, DECISION-MAKING, TOURISM-ECONOMICS, TOURISM-PLANNING. From 2013 to 2017, ten themes were identified in 179 documents selected. Four were considered motor themes: RECREATION, PLANNING-METHOD, TOURISM-MANAGEMENT, and TOURISM-MARKET. COMMUNITY-PARTICIPATION was also placed between the first and fourth quadrants. Based on performance measures, these five themes can be highlighted as key themes. During the fifth period (2018-2022), 14 themes could be recognized within 252 documents. Seven of these were major and key themes: HUMAN, TOURISM-MANAGEMENT, ECONOMIC-GROWTH, URBAN-PLANNING, ATTRACTIONS, SCENARIO-PLANNING (motor themes), and STAKEHOLDER (a basic and transversal theme).

Based on the thematic evolution map, the "tourism planning" research in the investigated period can be categorized into three thematic areas: 1) "tourism management," 2) "sustainable tourism development," and 3) "community participation." The inclusion index measures the strength of conceptual nexus between themes in consecutive sub-periods. The "tourism management" thematic area includes TOURISM-DEVELOPMENT, TOURISM-MANAGEMENT, DEVELOPING-WORLD,

DECISION-MAKING, TOURISM-ECONOMICS, TOURISM-PLANNING, PLANNING-METHOD, TOURISM-MARKET, ECONOMIC-GROWTH, URBAN-PLANNING, ATTRACTIONS, SCENARIO-PLANNING (motor themes), TOURISM and STAKEHOLDERS (basic and transversal themes). The "sustainable tourism development" thematic area contains primarily motor themes (TOURISM-DEVELOPMENT, ECOTOURISM, TOURISM-MANAGEMENT, ENVIRONMENTAL PLANNING, RECREATION, PLANNING-METHOD, HUMAN, ECONOMIC-GROWTH, ATTRACTIONS, COMMUNITY-PARTICIPATION, SCENARIO-PLANNING) and two basic and transversal themes (TOURISM, STAKEHOLDERS). The "community participation" thematic area includes nine motor themes (KENYA, DEVELOPING-WORLD, TOURISM-MANAGEMENT, ECOTOURISM, ENVIRONMENTAL-PLANNING, DECISION-MAKING, PLANNING-METHOD, TOURISM-MARKET, COMMUNITY-PARTICIPATION) and two basic and transversal themes (COMMUNITY, COMMUNITY-PARTICIPATION).

4. Conclusion

According to the results, the main developments in the tourism planning research field took place until the end of the 1990s, and topics such as urban planning, system models, integrated, regional and strategic planning, scenario planning, community participation, stakeholder involvement, visitor management, tourism economic planning and sustainable tourism development have been highlighted. Although many of these are still important research topics, influenced by multiple changes, other issues such as climate change, adaptive

management, and resilience have drawn scholarly attention. Results also revealed three interrelated thematic areas in the tourism planning research field during consecutive sub-periods over the past 44 years: “tourism management,” “sustainable tourism development,” and “community participation.” It seems that the tourist’s perceptions and behavior, economic growth, urban planning, scenario planning, and stakeholders are among the future research topics in the “tourism management” thematic area. Regarding “sustainable tourism development,” it is expected that the human aspect of sustainable development, scenario planning, adaptive management, and stakeholder involvement will receive more attention from researchers in the coming decades. Stakeholders have also been identified as the future research topic in the “community participation” thematic area. Stakeholders have been the common thematic network between all three thematic areas in the last sub-period and will be one of the most important research topics in the tourism planning field. This basic and transversal theme was

linked to keywords such as strategic approach, neoliberalism, political economics, governance, and urban policy. TOURISM-MANAGEMENT, ECONOMIC-GROWTH, and SCENARIO-PLANNING motor themes have also emerged in two thematic areas in the last period, which implies their importance for future research. This study will help inform researchers and activists in tourism planning and development about future research trends and topics.

Funding

There is no funding support.

Authors’ Contribution

Authors contributed equally to the conceptualization and writing of the article. All of the authors approved the content of the manuscript and agreed on all aspects of the work

Conflict of Interest

Authors declared no conflict of interest.

Acknowledgments

We are grateful to all the persons for scientific consulting in this paper.

تحلیل تحولات موضوعی پژوهش‌های حوزه برنامه‌ریزی گردشگری

فاطمه عزیزی^۱ ID، محمود ضیائی^۲ ID، فاطمه شکاری^۳ ID*

^۱ استادیار دانشکده اقتصاد، مدیریت و حسابداری، دانشگاه یزد، یزد، ایران. (azizi.fatemeh@yazd.ac.ir)

^۲ استاد گروه مدیریت جهانگردی، دانشکده مدیریت و حسابداری، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران. (mdziaee@atu.ac.ir)

^۳ استادیار بخش مدیریت گردشگری و هتل‌داری، دانشکده اقتصاد، مدیریت و علوم اجتماعی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران. (f.shekari@shirazu.ac.ir)

© نویسندگان

ناشر: دانشگاه مازندران

[10.22080/jtpd.2024.27652.3916](https://doi.org/10.22080/jtpd.2024.27652.3916)

چکیده

زمینه و هدف: پژوهش حاضر با هدف شناخت سیر تحول موضوعی پژوهش‌های حوزه برنامه‌ریزی گردشگری در بیش از چهار دهه (۱۹۷۸-۲۰۲۲) و شناسایی زمینه‌های پژوهشی آتی انجام شده است. **روش‌شناسی:** این پژوهش از انواع پژوهش‌های توصیفی-تحلیلی و یک مطالعه کمی و کاربردی بوده است. در این مطالعه، ابتدا با تعریف راهبرد جست‌وجوی روشن شامل کلیدواژه‌ها، معیارهای شمول و خروج در پایگاه اطلاعاتی اسکوپوس، پژوهش‌های پیشین جست‌وجو و پس از مرور عنوان، چکیده و کلیدواژه‌ها و حذف سندهای غیرمرتبط، ۸۳۶ سند نمایه شده با استفاده از رویکرد کتاب‌سنجی تحلیل و به منظور ترسیم نقشه علم و تحلیل شبکه‌های تماتیک، از نرم‌افزار سایمت استفاده شد.

یافته‌ها: نتایج منجر به شناسایی مهم‌ترین شبکه‌های تماتیک در پنج دوره زمانی گردید. همچنین، سه ناحیه تماتیک به هم مرتبط مدیریت گردشگری، توسعه پایدار گردشگری و مشارکت جامعه مشخص شد.

نتیجه‌گیری و پیشنهادات: نتایج این پژوهش منجر به شناسایی مهم‌ترین موضوع‌ها در پژوهش‌های آتی در حوزه برنامه‌ریزی گردشگری گردید که از این میان ذی‌نفعان گردشگری اگرچه از دوره اول مورد توجه پژوهشگران بوده است، همچنان در آینده یکی از مهم‌ترین موضوع‌ها خواهد بود.

نوآوری و اصالت: با توجه به اینکه پیش از این مطالعه‌ای با هدف ترسیم ساختار دانش حوزه پژوهشی «برنامه‌ریزی گردشگری» و شناسایی تحولات موضوعی آن انجام نشده است، این تحقیق به ارائه تصویری کلان و جامع از موضوع‌های اصلی در پژوهش‌های انجام شده در این حوزه و سیر تحول آن‌ها در بیش از چهار دهه پرداخته است. نتایج این مطالعه، پژوهشگران و فعالان حوزه برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری را با روندها و زمینه‌های پژوهشی آتی آشنا می‌سازد.

تاریخ دریافت:

۱۰ شهریور ۱۴۰۳

تاریخ پذیرش:

۱۲ مهر ۱۴۰۳

تاریخ انتشار:

۲۰ آبان ۱۴۰۳

کلیدواژه‌ها:

برنامه‌ریزی گردشگری؛ تحلیل کتاب‌سنجی؛ ترسیم نقشه علم؛ تحول موضوعی؛ هم‌رخدادی واژگان

* نویسنده مسئول: فاطمه شکاری

آدرس: شیراز، میدان ارم، پردیس دانشگاه شیراز، دانشکده اقتصاد، مدیریت و علوم اجتماعی، ساختمان ۳

ایمیل: f.shekari@shirazu.ac.ir
تلفن: ۰۹۱۷۷۱۴۷۵۱۵

۱ مقدمه

برنامه‌ریزی گردشگری را می‌توان نقشه راه برای هدایت سازمان‌ها یا مقصدهای گردشگری در جهت رسیدن از وضعیت فعلی به جایگاه مطلوب توسعه گردشگری (Séraphin et al., 2018) و به‌عنوان فرآیندی مبتنی بر تحقیق و ارزیابی که به دنبال بهینه‌کردن سهم بالقوه گردشگری در رفاه انسانی و کیفیت محیط زیست است (Tosun & Timothy, 2001) تعریف کرد. کسب مزیت رقابتی (Séraphin et al., 2018)، به حداکثر رساندن مزایای گردشگری برای جوامع و اقتصادهای محلی، بهبود استفاده صحیح از منابع، مقابله با پیامدهای منفی گردشگری، حداکثر کردن سود بلندمدت برای کسب-وکارهای حوزه سفر و گردشگری (Rahmafritria et al., 2020) و بهبود نحوه توزیع متوازن‌تر منافع و اثرات (Dredge & Jamal, 2015) از جمله اهداف برنامه‌ریزی گردشگری به شمار می‌آید. برنامه‌ریزی گردشگری صرفاً تعداد گردشگران و پیامدهای آنان را در بر نمی‌گیرد. بلکه بر دستیابی به اهداف توسعه تأکید دارد. برنامه‌ریزی گردشگری باید بین توسعه گردشگری و توزیع برابر ثروت که یکی از اهداف اصلی برنامه‌ریزی توسعه ملی است، ارتباط برقرار کند. (Tosun & Timothy, 2001)

برخلاف شناخت کلی فزاینده از ماهیت فرآیند برنامه‌ریزی گردشگری (İlhan et al., 2022) و دهه‌ها پژوهش در این حوزه، مطالعات اندکی به بررسی سیر تاریخی برنامه‌ریزی توسعه گردشگری پرداخته‌اند (e.g. Costa, 2001; Dredge & Jamal, 2015; Rahmafritria et al., 2020; Saarinen et al., 2017). همچنین، اگرچه پژوهش‌های داخلی انگشت‌شماری به مرور پژوهش‌های پیشین در حوزه‌های توسعه پایدار گردشگری (Ziaee et al., 2014; Ziaee & Abbasi, 2018) و مدیریت گردشگری روستایی در ایران (Bayat et al., 2013; 2014) و برنامه‌ریزی و توسعه مقصدهای

اسلامی (Heydari Chianeh et al., 2023) پرداخته‌اند، اما به مرور پژوهش‌های حوزه برنامه‌ریزی گردشگری به طور کلی نپرداخته‌اند، اهداف به‌خصوصی را دنبال می‌کرده‌اند و بر قلمرو خاصی از برنامه‌ریزی گردشگری متمرکز بوده‌اند. به علاوه، در این پژوهش‌ها از مرور نظام‌مند ادبیات یا تحلیل کتاب‌سنجی استفاده نشده است و اغلب روش‌شناسی آن‌ها مبتنی بر تحلیل اسناد یا مرور روایتی بوده‌است.

این در حالی است که بررسی روند گذشته می‌تواند به شناخت چگونگی تغییر در برنامه‌ریزی مقصدهای گردشگری و تغییرات احتمالی آن‌ها در آینده کمک کند (Adu-Ampong, 2019). مطالعات اخیر تأکید می‌کنند که درک ماهیت تاریخی برنامه‌ریزی گردشگری در شرایط کنونی بسیار مهم است و در این زمینه شکافی مهم در مطالعات وجود دارد (Saarinen et al., 2017). علی‌رغم بیش از هشت دهه سابقه برنامه‌ریزی گردشگری (Rahmafritria et al., 2020)، تاکنون پژوهشی جامع به مرور تحولات موضوعی صورت گرفته در مطالعات این حوزه نپرداخته است.

به منظور بررسی سیر تحول پژوهش‌های حوزه «برنامه‌ریزی گردشگری» در دهه‌های گذشته و پیش‌بینی مسیر آینده، نیاز به مرور نظام‌مند و جامع مطالعات پیشین است. پژوهش حاضر با هدف شناخت روندها و ویژگی‌های دانش تولیدشده در زمینه «برنامه‌ریزی گردشگری» و ترسیم جریان‌های پژوهشی موجود در ساختارهای اجتماعی و مفهومی آن، به مرور نظام‌مند پژوهش‌های نمایه شده در پایگاه اطلاعاتی اسکوپوس با استفاده از تحلیل کتاب‌سنجی می‌پردازد. تحلیل کتاب‌سنجی با رویکردی عینی، روش‌های سنتی مرور ادبیات را تکمیل می‌کند (Parvazi Shandi et al., 2021) و برای تحلیل عملکرد^۱ و ترسیم نقشه علم^۲ پژوهش‌های پیشین کاربرد دارد (Donthu et al., 2021). نتایج این مطالعه، پژوهشگران و فعالان

² science mapping

¹ performance analysis

نظر روش‌شناسی نیز از نوع کتاب‌خانه‌ای با رویکرد کتاب‌سنجی است. به منظور مرور پژوهش‌های حوزه «برنامه‌ریزی گردشگری» از تحلیل کتاب‌سنجی استفاده شده است. پژوهش‌های پیشین با تعریف راهبرد جست‌وجوی روشن که عینیت پژوهش را افزایش می‌دهد (Pahlevan-Sharif et al., 2019) در پایگاه اطلاعاتی اسکوپوس جست‌وجو شد (جدول ۱). ویژگی مهم مرور نظام‌مند ادبیات، وجود رویه‌های روشن و قابل تکرار است که سبب افزایش کارایی، کیفیت و کاهش سوگیری می‌شود (Díaz-López et al., 2019). اسکوپوس به‌عنوان یکی از بزرگ‌ترین و معتبرترین پایگاه‌های اطلاعاتی علمی، در برگیرنده مهم‌ترین و پراستنادترین تحقیق‌ها است. همچنین بیش از ۱۶۰۰۰ مجله، مقالات کنفرانس و کتاب را نمایه کرده است که طیف وسیعی از موضوع‌ها را برای تحقیق در مورد حوزه‌های مختلف فراهم می‌کند (Abdullah, 2021). با توجه به تعداد زیاد مقاله‌های بازاریابی شده (۳۳۷۷)، پالایش کلیدواژه‌ها در اسکوپوس انجام شد. پس از محدودکردن کلیدواژه‌ها به کلیدواژه‌های مرتبط با حوزه برنامه‌ریزی و توسعه و همچنین حذف سندهای غیرمرتبط بر پایه مرور عنوان، کلیدواژه و چکیده، در نهایت ۸۳۶ سند برای تحلیل انتخاب شد با توجه به اینکه هدف شناسایی تحولات موضوعی در یک حوزه پژوهشی در بلندمدت بوده، برای ابتدای بازه زمانی، محدودیتی اعمال نشده و انتهای بازه زمانی نیز زمان انجام جست‌وجو بوده است. بنابراین، سندهای بازاریابی شده بازه زمانی ۱۹۷۸ تا ۲۰۲۲ را شامل می‌شود.

حوزه برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری را با روندهای پژوهشی این حوزه و زمینه‌های پژوهشی آتی آشنا می‌سازد.

با توجه به اینکه پیش از این مطالعه‌ای با هدف ترسیم ساختار دانش حوزه پژوهشی «برنامه‌ریزی گردشگری» و شناسایی تحولات موضوعی آن انجام نشده است، این تحقیق به ارائه تصویری کلان و جامع از موضوع‌های اصلی در پژوهش‌های انجام شده در این حوزه و سیر تحول آن‌ها در بیش از چهار دهه (۲۰۲۲-۱۹۷۸) پرداخته است. در این تحقیق نقشه علمی این حوزه بر پایه تحلیل هم‌رخدای واژگان^۱ ترسیم و تبدیل به نقشه راهی برای مطالعات آینده خواهد شد. یافته‌ها به پژوهشگران کمک می‌کند تا سیر تحولات مطالعات انجام‌شده را در این زمینه دنبال کنند و با حوزه‌هایی که همچنان نیازمند مطالعه و در حال توسعه هستند، آشنا شوند. پژوهش حاضر در پی پاسخ‌گویی به سؤالات زیر بوده است:

۱. مهم‌ترین شبکه‌های تماتیک^۲ در پژوهش‌های «برنامه‌ریزی گردشگری» در هر یک از دوره‌های زمانی کدام بوده‌اند؟
۲. کدام ناحیه‌های تماتیک^۳ را می‌توان در پژوهش‌های «برنامه‌ریزی گردشگری» شناسایی کرد؟
۳. شکاف‌های مطالعاتی حوزه برنامه‌ریزی گردشگری که می‌توانند موضوع پژوهش‌های آتی محققان باشند، کدامند؟

۲ روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر از انواع پژوهش‌های توصیفی-تحلیلی و یک مطالعه کمی و کاربردی بوده است. از

³ thematic areas

¹ Co-word analysis

² Thematic networks or clusters

جدول ۱. راهبرد جست‌وجو در پایگاه داده اسکوپوس (پژوهش حاضر)

(tourism W/2 planning) OR (destination W/2 planning) OR (leisure W/2 planning)	کلیدواژه‌ها
عنوان-چکیده-کلیدواژه‌ها	زمینه جست‌وجو
بدون محدودیت	سال
زبان: انگلیسی نوع منبع: مجله مرحله انتشار: مقاله چاپ شده یا در حال انتشار نوع سند: مقاله	معیارهای شمول
حوزه موضوعی : Energy, Earth and Planetary Sciences OR Computer Science OR Engineering OR Economics, Econometrics & Finance OR Agricultural and Biological Sciences OR Mathematics OR Medicine OR Physics and Astronomy OR Materials Science OR Biochemistry, Genetics and Molecular Biology OR Health Professions OR Chemistry OR Neuroscience OR Chemical Engineering OR Nursing OR Immunology and Microbiology OR Pharmacology, Toxicology and Pharmaceutics OR Veterinary	معیارهای خروج

موضوعی به صورت طولی) وجود دارد (Moral-
(Muñoz et al., 2020).

نقشه‌های علم یا نقشه‌های کتاب‌سنجی را می‌توان با استفاده از هم‌رخدادی واژگان ایجاد کرد که در آن از مهم‌ترین کلمات یا کلیدواژه‌های مدارک برای مطالعه ساختار مفهومی یک حوزه استفاده می‌شود (Martínez et al., 2015). با اندازه‌گیری میزان ارتباط هم‌رخدادی‌های واژگان، نمای مفهومی یک حوزه به‌سادگی ترسیم می‌شود. این روش ابزاری سودمند برای کشف دانش و ترسیم نقشه‌های علم است (Sohrabi & Ghaffati, 2019). به منظور انجام تحلیل‌ها، بازه زمانی ۱۹۷۸-۲۰۲۲ به پنج بازه زمانی تقسیم شد. دوره اول، سال‌های ۱۹۷۸-۲۰۰۲ را در بر می‌گرفت و سایر دوره‌ها به صورت پنج ساله انتخاب شدند. در پژوهش‌های کتاب‌سنجی در صورت کم‌بودن سندها در دوره زمانی اول، معمولاً این بازه زمانی به گونه‌ای انتخاب می‌شود که وجود تعداد کافی از سندها داده‌های کافی برای تحلیل را فراهم کند. همچنین، استفاده از دوره‌های زمانی پنج-ساله از آن‌جا که تعداد قابل قبولی سند را برای

هدف از ترسیم نقشه علم شناسایی ساختار مفهومی، اجتماعی و فکری حوزه پژوهش و تحولات آن (Donthu et al., 2021) است. در پژوهش حاضر از نرم‌افزار سایمت (SciMAT¹) نسخه ۱،۱،۰۴ برای ترسیم نقشه علم استفاده شده است. سایمت به‌عنوان یک نرم‌افزار قدرتمند ابزارهای تحلیل عملکرد و ترسیم نقشه علم را برای تجزیه و تحلیل یک زمینه تحقیقاتی و شناسایی و ترسیم موضوع‌های خاص یا حوزه‌های موضوعی کلی ترکیب می‌کند. یکی از خروجی‌های این نرم‌افزار مربوط به دوره‌های زمانی است که امکان استخراج ساختار مفهومی موجود در هر دوره را به صورت جداگانه فراهم می‌کند (Cobo et al., 2015). مزیت عمده این نرم‌افزار دارا بودن همه ماژول‌های مورد نیاز برای انجام همه مراحل ترسیم نقشه علم است. برای مثال، با استفاده از این نرم‌افزار امکان پیش‌پردازش داده‌ها (شامل حذف داده‌های تکراری^۲، ایست واژه‌ها، دسته‌بندی کردن دوره‌های زمانی، یکی کردن واژه‌های مفرد و جمع و غیره) و مصورسازی داده‌ها (به اشکال گوناگون شامل ترسیم شبکه‌های تماتیک، نمودارهای استراتژیک و نقشه تحول تماتیک به منظور تحلیل تحولات

² De-duplicate

¹ Science Mapping Analysis software Tool

۳ در چهار ربع قرار می‌گیرند. مرکزیت بیانگر میزان ارتباط یک شبکه تماتیک با شبکه‌های دیگر است. اگر یک شبکه ارتباط قوی با حوزه پژوهش داشته باشد، این مقدار بیشتر خواهد بود و نشان‌دهنده اهمیت آن شبکه در حوزه مورد بررسی است. تراکم، شدت پیوندهای داخلی درون یک شبکه را مشخص می‌کند و بیانگر میزان توسعه یک شبکه است. با توجه به مقدار مرکزیت و چگالی، شبکه‌های تماتیک را می‌توان در یک نمودار استراتژیک دو بعدی ترسیم و در گروه‌های زیر طبقه‌بندی کرد:

- «تم‌های محرک»^۴ (Q1) شامل شبکه‌های تماتیک است که به‌خوبی توسعه یافته و برای یک زمینه تحقیقاتی مهم هستند و از مرکزیت و تراکم بالایی برخوردارند.

- «تم‌های بسیار توسعه‌یافته و منفرد»^۵ (Q2)، این شبکه‌ها دارای پیوندهای داخلی قوی بین گره‌های یک شبکه (تراکم بالا) اما ارتباط ضعیف با سایر شبکه‌ها هستند (مرکزیت پایین) و برای یک حوزه تحقیق اهمیت کم‌تری دارند.

- «تم‌های نوظهور یا در حال افول»^۶ (Q3) که به طور ضعیف توسعه‌یافته و حاشیه‌ای هستند. شبکه‌های تماتیک این گروه تراکم و مرکزیت پایین دارند.

- «تم‌های پایه و اساسی»^۷ (Q4) که برای یک زمینه تحقیقاتی مهم هستند، اما به‌خوبی توسعه نیافته‌اند (Cobo et al., 2015).

به طور خلاصه، تم‌های شناسایی شده در هر دوره زمانی با استفاده از چارچوب نمودار استراتژیک و میزان چگالی و مرکزیت، به صورت شکل ۱ دسته‌بندی می‌شوند:

تحلیل فراهم می‌کند، در این مطالعات رایج است (Cobo et al., 2011).

به منظور اطمینان از کیفیت و قابلیت اعتماد یافته‌ها از راهکارهایی چون جست‌وجو در پایگاه داده اسکوپوس با عنوان پایگاهی معتبر با پوشش گسترده منابع، استفاده از رویه روشن و قابل تکرار برای گردآوری سندها (Lim & Kumar, 2024; Passas, 2024) شامل تعریف معیارهای روشن خروج و شمول، پالایش و فیلترکردن نتایج جست‌وجو در اسکوپوس (Öztürk et al., 2024)، پیش پردازش و پاک‌سازی داده‌ها توسط دو محقق (Öztürk et al., 2024; Passas, 2024) و انطباق یافته‌ها با ادبیات نظری استفاده شد (Lim & Kumar, 2024; Passas, 2024).

ترسیم نقشه علم شامل سه مرحله است:

۱) شناسایی شبکه‌های تماتیک (یا تم‌ها) در هر دوره زمانی بر اساس هم‌رخدای واژگان؛ هر شبکه تماتیک شامل تعدادی کلیدواژه است که با یکدیگر ارتباط قوی دارند (Cobo et al., 2011) و با استفاده از نام مهم‌ترین کلمه کلیدی در موضوع مرتبط نام‌گذاری می‌شود. شدت ارتباط بین کلیدواژه‌ها در شبکه‌های تماتیک با استفاده از شاخص هم‌ارزی^۱ اندازه‌گیری می‌شود (Díaz-López et al., 2019). همچنین، سهم نسبی یا عملکرد هر شبکه تماتیک با استفاده از شاخص‌های کتاب‌سنجی مانند تعداد مدارک، تعداد استنادها و h-index اندازه‌گیری می‌شود (Muñoz et al., 2016).

۲) ترسیم نمودار استراتژیک برای هر دوره زمانی؛ هر نمودار استراتژیک شامل تعدادی شبکه تماتیک است که بر اساس میزان مرکزیت^۲ و تراکم (چگالی)

⁵ highly developed and isolated themes

⁶ emerging or disappearing themes

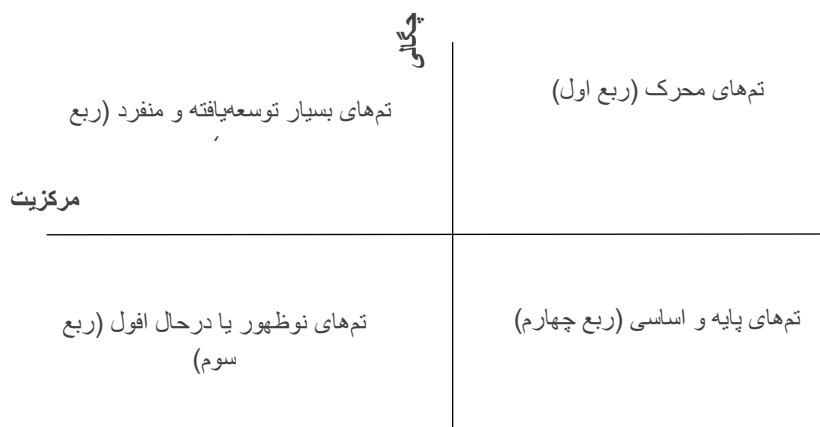
⁷ basic and transversal themes

¹ Equivalence index

² centrality

³ density

⁴ motor-theme

شکل ۱. نمودار استراتژیک

دوره زمانی اول (۱۹۷۸-۲۰۰۲)

در دوره اول ۱۳۷ سند منتشر شده است. حوزه پژوهشی «برنامه‌ریزی گردشگری» در این دوره شامل نه تم بوده است که پنج تم مهم^۴ (ربع اول و چهارم) بوده‌اند: TOURISM-DEVELOPMENT, KENYA, CHINA («تم‌های محرک»)، و COMMUNITY-PERCEPTION («تم‌های پایه و اساسی»)، به علاوه، براساس معیارهای عملکرد (تعداد ارجاعات؛ h-index)، دو تم TOURISM-DEVELOPMENT (۱۰۸۹۳؛ ۵۰) و TOURISM DEVELOPMENT (۳۵۱۴؛ ۲۵)، تم‌های کلیدی به شمار می‌آمده‌اند. بر اساس شدت ارتباط‌های درونی، پژوهش‌های شبکه تماتیک TOURISM-DEVELOPMENT عمدتاً بر اثرات گردشگری، پایداری و کشورهای درحال توسعه مانند ترکیه متمرکز بوده است. شبکه تماتیک TOURISM نیز مطالعات مرتبط با بازاریابی و تحلیل تقاضا به‌ویژه در مقصدهای ساحلی؛ مدیریت زیست‌محیطی و تغییرات اجتماعی را در بر می‌گیرد. همچنین، COMMUNITY-PERCEPTION (۱۵۷۴) و STRATEGIC-APPROACH (۱۱۹۷) از نظر تعداد ارجاعات حائز اهمیت بوده‌اند.

۳) ترسیم نقشه تحول تماتیک^۱ و شناسایی ناحیه‌های تماتیک بر اساس ارتباط بین تم‌هایی که در دوره‌های زمانی متوالی با یکدیگر پیوند مفهومی^۲ (کلیدواژه‌های مشترک) دارند (López-Robles et al., 2021). برای تشخیص پیوندهای مفهومی بین تم‌ها در دوره‌های مختلف و اندازه‌گیری قدرت ارتباط بین تم‌ها از شاخص شمول^۳ استفاده می‌شود (Díaz-López et al., 2019).

۳ یافته‌ها و بحث

۳٫۱ تحلیل تماتیک

به منظور تحلیل مهم‌ترین شبکه‌های تماتیک در حوزه پژوهشی «برنامه‌ریزی گردشگری»، نمودار استراتژیک برای هر دوره زمانی ترسیم شده است (شکل‌های ۲-۶). بزرگی اندازه هر دایره، متناسب با تعداد سندهای منتشرشده در هر یک از شبکه‌های تماتیک است. همچنین، جدول ۲، عملکرد هر یک از شبکه‌های تماتیک در هر دوره زمانی را نشان می‌دهد.

³ inclusion index

⁴ major themes

¹ thematic evolution map

² conceptual nexus

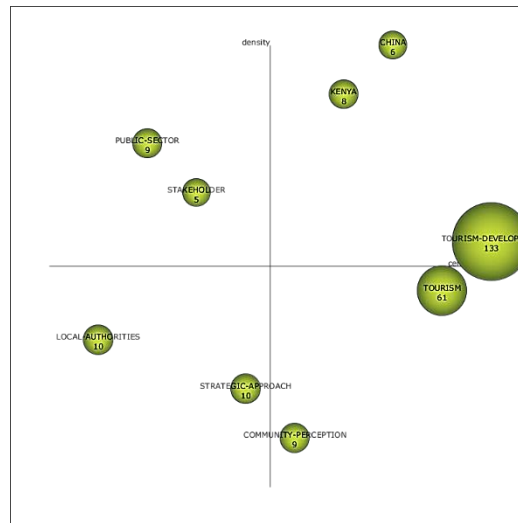
جدول ۲. ساختار مفهومی حوزه پژوهشی «برنامه ریزی گردشگری» و عملکرد شبکه‌های تماتیک در هر دوره زمانی (پژوهش حاضر)

Theme	P1: 1978-2002	P2: 2003- 2007	P3: 2008-2012	P4: 2013-2017	P5: 2018-2022
TOURISM-DEVELOPMENT	Q1-133-50-10893*				
TOURISM	Q4-61-25-3514				
CHINA	Q1-6-5-242				
KENYA	Q1-8-7-207				
PUBLIC-SECTOR	Q2-9-4-81				
STRATEGIC-APPROACH	Q3-10-8-1197				
STAKEHOLDER	Q2-5-5-253				Q4-129-17-1244
COMMUNITY-PERCEPTION	Q4-9-8-1574				
LOCAL-AUTHORITIES	Q3-10-8-397				Q2-10-5-52
ECOTOURISM		Q1-89-41-6870	Q1-126-40-4955		
TOURISM-MANAGEMENT		Q1-87-41-6397		Q1-154-42-5414	Q1-172-23-1894
DEVELOPING-WORLD		Q1-37-19-2453			
COMMUNITY		Q4-30-21-3241	Q3-14-10-409		
ATTIDUNAL-SURVEY		Q2-15-12-2130			
MARKETING		Q3-10-8-325			
SPAIN		Q3-9-8-507			
ENVIRONMENTAL-PLAANING			Q1-49-24-2207		
DECISION-MAKING			Q1-87-30-3158		
TOURISM-ECONOMICS			Q1-62-25-1853		
TOURISM-PLANNING			Q1-62-24-2412		
POLICY			Q3 & Q4-31-20-1222		
SOUTHERN-EUROPE			Q3-20-12-731		
CANADA			Q2 & Q3-9-4-235		

PARTICIPATE-PLAN- NING			Q3-14-10-395		
RECREATION				Q1-57-26- 2148	
PLANNING-METHOD				Q1-77-32- 3416	
TOURISM-MARKET				Q1-53-27- 2077	
COMMUNITY-PAR- TICIPATION				Q1 & Q4-54- 23-1562	Q3 & Q4- 38-10-311
RESILIENCE				Q3 & Q4-26- 16-948	
URBAN-PLANNING				Q3-25-18- 927	Q1-65-16- 803
ECONOMIC-IMPACT				Q3-19-12-817	
CONFLICT				Q2-8-7-185	
STRATEGIC-PLAN- NING				Q3-15-10- 375	
HUMAN					Q1-87-15- 828
ECONOMIC- GROWTH					Q1-51-14- 618
ATTRACTIONS					Q1-70-14- 630
SCENARIO-PLAN- NING					Q1-64-15- 846
RURAL-DEVELOP- MENT					Q3-28-7-215
COMPARATIVE- STUDY					Q3-24-9- 302
TOURISM-COMPETI- TIVENESS					Q3-17-7-186
WORLD-HERITAGE- SITE					Q2 & Q3-7- 4-45
ENVIRONMENTAL- RESOURCES					Q3-9-5-89

ربع -تعداد سندها -h-index-مجموع استنادها

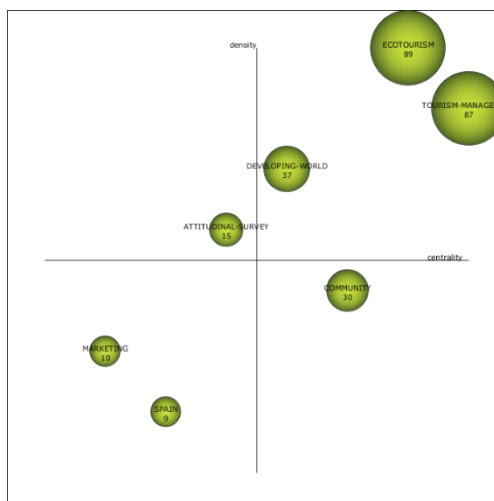

شکل ۲. نمودار استراتژیک دوره زمانی اول (۱۹۷۸-۲۰۰۲) (پژوهش حاضر)

خطمشی، مدیریت و برنامه‌ریزی گردشگری با تمرکز بر هویت، به‌ویژه در اروپا و جنوب اروپا و بریتانیا متمرکز بوده است. پژوهش‌های شبکه‌توماتیک ECOTOURISM (۶۷۸۰؛ ۴۱) با بیش‌ترین تراکم، حول محور اثرات و برنامه‌ریزی محیط‌زیست به‌ویژه در کشورهای آسیایی مانند مالزی و موضوعات مرتبط مانند تنوع زیستی، تفریح و ظرفیت تحمل گردشگری صورت گرفته است. در شبکه‌توماتیک COMMUNITY (۳۲۴۱؛ ۲۱) کلیدواژه‌های قدرت و تحلیل فضایی ارتباط‌های قوی‌تری با سایر کلیدواژه‌ها داشته‌اند. شبکه‌توماتیک DEVELOPING-WORLD (۲۴۵۳؛ ۱۹) بر راهبرد توسعه و تصمیم‌گیری در کشورهای در حال توسعه مانند ترکیه و کشورهای آفریقایی متمرکز بوده است.

دوره زمانی دوم (۲۰۰۳-۲۰۰۷)

در این دوره، ۱۰۷ سند منتشر و هفت تم شناسایی شده است که از بین آن‌ها چهار تم مهم بوده‌اند: ECOTOURISM، TOURISM-MANAGEMENT و DEVELOPING-WORLD («تم محرک») و COMMUNITY («تم پایه و اساسی»). این تم‌ها، همچنین از نظر اثرگذاری (تعداد ارجاعات؛ h-index) تم‌های کلیدی این دوره به شمار می‌آیند. TOURISM-MANAGEMENT (۶۳۹۷؛ ۴۱) با بیش‌ترین مقدار مرکزیت برای این حوزه پژوهشی حائز اهمیت بوده و همچنین، به میزان زیادی توسعه یافته است. بر اساس شدت ارتباطات درونی بین کلیدواژه‌ها، این شبکه‌توماتیک به طور عمده بر

شکل ۳. نمودار استراتژیک دوره زمانی دوم (۲۰۰۷-۲۰۰۳) (پژوهش حاضر)

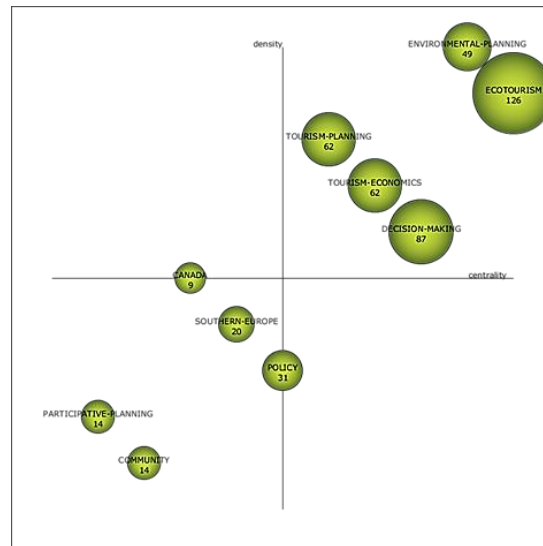
راهبرد توسعه بوده‌اند. سومین شبکه تماتیک از نظر تعداد ارجاعات، TOURISM-PLANNING است (۲۴۱۲؛ ۲۴) که موضوع‌هایی مانند نظریه اجتماعی و ادراک جامعه محلی به‌ویژه مبتنی بر نظریه مبادله اجتماعی^۱ (SET)؛ برنامه‌ریزی گردشگری شهری و توسعه روستایی با تمرکز بر برنامه‌ریزی کاربری زمین و تحلیل SWOT به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه مانند ایران را در بر می‌گیرد. دوره به‌عنوان یک شبکه تماتیک با بیش‌ترین مقدار تراکم شناسایی شده (۲۲۰۷؛ ۲۴) و از آنجاکه به‌خوبی توسعه یافته، کلیدواژه‌های متنوعی را در بر می‌گیرد، از جمله: اثرات، حفاظت و برنامه‌ریزی زیست‌محیطی؛ توسعه تفریح؛ مدیریت منابع؛ برنامه عملیاتی؛ حاکمیت؛ تحلیل فضایی؛ برنامه‌ریزی روستایی؛ مدیریت اطلاعات و اسپانیا. TOURISM-ECONOMICS (۱۸۵۳؛ ۲۵) نیز بر پژوهش‌های مرتبط با بازار گردشگری، توسعه کسب‌وکار و رقابت‌پذیری؛ تغییرات فرهنگی به‌ویژه در سایت‌های میراث جهانی و تحلیل تقاضا و پایداری اقتصادی متمرکز بوده است. COMMUNITY از دوره دوم به سوم امتداد یافته، هرچند در این دوره به ربع سوم منتقل شده است.

دوره زمانی سوم (۲۰۱۲-۲۰۰۸)

در دوره زمانی ۲۰۰۸ تا ۲۰۱۲، ۱۵۸ سند منتشر شده است. در نمودار استراتژیک، ده تم شناسایی شده که نیمی از آن‌ها «تم محرک» هستند و از نظر عملکرد هم تم‌های کلیدی به شمار می‌آیند: ENVIRONMENTAL-PLANNING، DECISION-MAKING، ECOTOURISM، TOURISM- و TOURISM-ECONOMICS PLANNING.

ECOTOURISM مهم‌ترین شبکه تماتیک این دوره با بیش‌ترین اثرگذاری بوده (۴۹۵۵؛ ۴۰) که از دوره قبل امتداد یافته و همچنان جایگاه خود را در ربع اول حفظ کرده است. این شبکه به‌طور عمده بر پژوهش‌های مرتبط با مدیریت محیط زیست، گردشگری پایدار، مناطق حفاظت‌شده و رفتار گردشگر به‌ویژه در منطقه آسیا-اقیانوسیه متمرکز بوده است. DECISION-MAKING از نظر اثرگذاری در رتبه دوم قرار می‌گیرد (۳۱۵۸؛ ۳۰) و در این دوره به‌عنوان یک تم شناسایی شده است. پژوهش‌های این شبکه اغلب حول محورهایی مانند تحلیل عملکرد؛ ظرفیت تحمل گردشگری و برنامه‌ریزی منطقه‌ای؛ بخش عمومی و رهبری و

¹ Social exchange theory

شکل ۴. نمودار استراتژیک دوره زمانی سوم (۲۰۰۸-۲۰۱۲) (پژوهش حاضر)

طبیعت‌محور و مدیریت دیدارکنندگان؛ جابه‌جایی؛ گردشگری بین‌المللی؛ رقابت‌پذیری و جهانی‌شدن و مدیریت بحران را در برمی‌گیرد. RECREATION (۲۶؛۲۱۴۸) در این دوره به‌عنوان یک شبکه تماتیک اثرگذار در ربع اول تثبیت شده که روابط درونی قوی بین کلیدواژه‌های آن برقرار است و کلیدواژه‌های متنوعی را در بر می‌گیرد، از جمله: انسان؛ ارزیابی، برنامه‌ریزی و نظارت زیست‌محیطی؛ حفاظت؛ اثرات اجتماعی-فرهنگی؛ ارزیابی ریسک و رقابت TOURISM-MARKET (۲۷؛ ۲۰۷۷) هم در دوره چهارم به‌عنوان یک شبکه تماتیک در ربع اول ظاهر شده است و پژوهش‌های مرتبط با بخش‌بندی بازار و تحلیل شبکه؛ مدل سیستمی؛ برنامه‌ریزی یکپارچه و نوآوری و سفرهای آموزشی را در بر می‌گیرد COMMUNITY-PARTICIPATION (۲۳؛ ۱۵۶۲) پژوهش‌های مرتبط با فقر و گردشگری نواحی حفاظت‌شده؛ کشورهای در حال توسعه؛ سایت‌های میراث جهانی؛ برنامه‌ریزی روستایی؛ گردشگری جامعه‌بنیاد^۳ (CBT) و نظریه ذی‌نفعان را شامل می‌شود.

دوره زمانی چهارم (۲۰۱۳-۲۰۱۷)

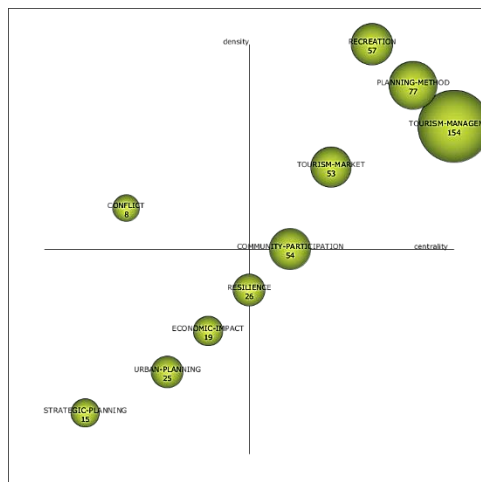
در دوره زمانی چهارم، ۱۷۹ مقاله منتشر شده است. چهار تم از ده تم شناسایی شده در نمودار استراتژیک، در ربع اول قرار می‌گیرند («تم محرک»): RECREATION، PLANNING-METHOD، TOURISM-MANAGEMENT، TOURISM-MARKET، COMMUNITY-PARTICIPATION نیز بین دو ربع اول و چهارم قرار گرفته‌اند. این تم‌ها از نظر عملکرد تم‌های کلیدی نیز هستند.

TOURISM-MANAGEMENT (۴۲؛ ۵۴۱۴) اثرگذارترین شبکه تماتیک این دوره بوده که برای دومین بار در نمودار استراتژیک و در ربع اول ظاهر شده است. شبکه تماتیک آن کلیدواژه‌های متنوعی را در بر می‌گیرد که بر اساس شدت روابط درونی، مهم‌ترین موضوع‌های پژوهشی در این شبکه، اکوتوریسم و پایداری؛ تغییرات اقلیمی و مدیریت انطباقی^۱ و مقصدهای گردشگری منطقه‌ای بوده است. PLANNING-METHOD دومین «تم محرک» با بیش‌ترین اثرگذاری بوده است (۳۴۱۶؛ ۳۲) که پژوهش‌های حول محور گردشگری

³ Community-based tourism

¹ Adaptive management

² Mobility

شکل ۵. نمودار استراتژیک دوره زمانی چهارم (۲۰۱۷-۲۰۱۳) (پژوهش حاضر)

دوره زمانی پنجم (۲۰۲۲-۲۰۱۸)

در دوره زمانی آخر، ۲۵۲ مقاله منتشر شده است. تعداد شبکه‌های تماتیک در این دوره به ۱۴ رسیده است که تم‌های مهم و کلیدی شامل شش «تم محرک» (TOURISM-HUMAN، MANAGEMENT، ECONOMIC-GROWTH، ATTRACTIONS، URBAN-PLANNING و SCENARIO-PLANNING) و یک «تم پایه و اساسی» (STAKEHOLDER) بوده‌اند. به علاوه، پنج شبکه تماتیک از دوره‌های قبل تکرار شده (STAKEHOLDER، LOCAL-AUTHORITIES، TOURISM-MANAGEMENT، URBAN-COMMUNITY-PARTICIPATION، PLANNING) و بقیه شبکه‌ها جدید بوده‌اند.

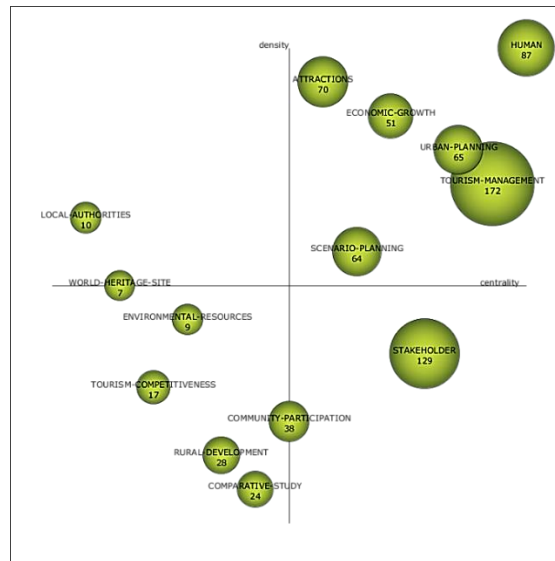
TOURISM-MANAGEMENT که از دوره زمانی دوم در ربع اول تثبیت شده است، اثرگذارترین شبکه تماتیک بوده است (۱۸۹۴، ۲۳) و پژوهش‌هایی حول محور رفتار گردشگر و کلیدواژه‌های مرتبط مانند رسانه‌های اجتماعی، پایگاه داده، مدل‌سازی عامل بنیان، ICT و تحرک گردشگران و کیفیت زندگی ساکنین را در بر می‌گیرد. STAKEHOLDER (۱۷؛ ۱۲۴۴) که در دوره اول در ربع اول قرار داشت، در این دوره، در ربع چهارم قرار دارد و متمرکز بر موضوع‌هایی چون رویکرد راهبردی؛

نئولیبرالیسم و اقتصاد سیاسی؛ حکمرانی و خطامشی شهری بوده است. شبکه SCENARIO-PLANNING (۸۴۶؛ ۱۵) در ربع اول ظاهر شده و شامل پژوهش‌های مرتبط با راهبرد توسعه و آینده گردشگری؛ و مدیریت انطباقی بوده است. HUMAN (۸۲۸؛ ۱۵) بیش‌ترین تراکم و مرکزیت را داشته است. این شبکه که بین کلیدواژه‌های آن ارتباطات درونی قوی برقرار است، موضوع‌های متنوعی را در بر می‌گیرد که مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از: شهرها؛ اثرات اجتماعی-فرهنگی؛ محیط طبیعی و اکولوژی؛ شبیه‌سازی؛ حفاظت و نظارت بر محیط زیست؛ GIS؛ و اکوتوریسم. URBAN-PLANNING (۸۰۳؛ ۱۶) که از ربع سوم در دوره قبل به ربع اول در دوره پنجم منتقل شده است، بر پژوهش‌های مرتبط با خدمات اکوسیستم و پایداری شهری؛ برنامه‌ریزی نواحی ساحلی؛ چارچوب قانون‌گذاری؛ گردشگری شهری؛ و برنامه‌ریزی منظر متمرکز بوده است. ATTRACTIONS (۶۳۰؛ ۱۴) بر کلیدواژه‌های مرتبط با تغییرات اجتماعی (ادراک گردشگر، گردشگری فرهنگی و میراث باستان‌شناسی) و طراحی مکان (مدل چرخه عمر و جریان‌های گردشگر) تمرکز داشته است. در نهایت، ECONOMIC-GROWTH (۶۱۸؛ ۱۴) به طور عمده شامل مطالعات مرتبط با اکولوژی

¹ Agent-based modeling

سیاسی؛ و موضوع‌هایی چون شاخص‌ها، تقاضای گردشگری، بحران‌ها و بلایا به‌ویژه در حوزه گردشگری بین‌المللی می‌شود.

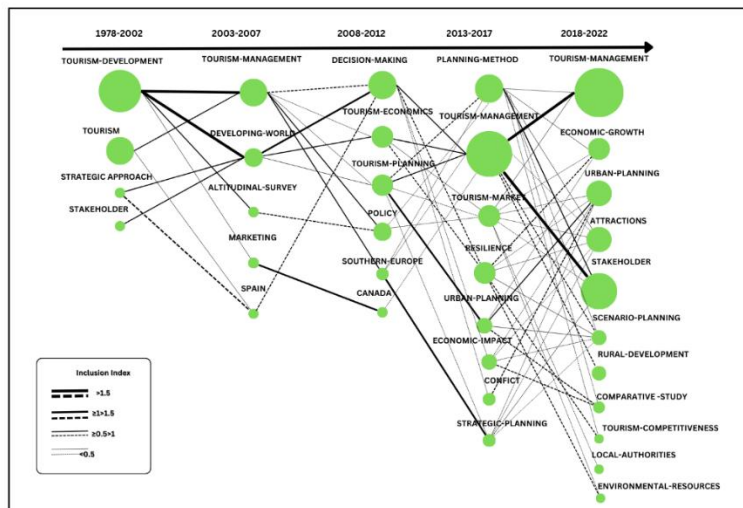

شکل ۶. نمودار استراتژیک دوره زمانی پنجم (۲۰۲۲-۲۰۱۸) (پژوهش حاضر)

کلیدواژه‌های مشترک دیگری، به جز عنوان شبکه دارند (López-Robles et al., 2021). ضخامت خطوط نشان‌دهنده مقدار شاخص شمول و اندازه دایره متناسب با تعداد سندهای منتشر شده در هر شبکه تماتیک است (Cobo et al., 2011; Cobo et al., 2012). همان‌طور که انتظار می‌رود این سه ناحیه به طور کامل از یکدیگر متمایز نیستند و همپوشانی‌های بسیاری با هم دارند. به‌طوری‌که مدیریت مقصد در برگیرنده مباحث مرتبط با توسعه پایدار و مشارکت جامعه است؛ همچنین، مشارکت جامعه و توسعه پایدار مقصد ارتباط نزدیکی با یکدیگر دارند.

۳٫۲ تحلیل نقشه تحول تماتیک

بر اساس نقشه تحول تماتیک، پژوهش‌های حوزه «برنامه‌ریزی گردشگری» در بازه زمانی مورد بررسی (۱۹۷۸-۲۰۲۲) را می‌توان در سه ناحیه تماتیک به هم مرتبط کلی دسته‌بندی کرد: (۱) مدیریت گردشگری؛ (۲) توسعه پایدار گردشگری؛ (۳) مشارکت جامعه. شکل‌های ۷-۹، تحولات تماتیک این سه ناحیه را نشان می‌دهد. خط‌های ممتد به این معناست که حداقل عنوان یکی از شبکه‌های تماتیک در عنوان یا کلیدواژه‌های شبکه تماتیک دیگر تکرار شده است و خط‌چین به این معناست که دو شبکه تماتیک

شکل ۷. نقشه تحول ناحیه تماتیک مدیریت گردشگری (پژوهش حاضر)

گردشگری، برنامه‌ریزی شهری، برنامه‌ریزی سناریو، اثرات اجتماعی گردشگری (ادراک از اثرات و نظریه مبادله اجتماعی)، تغییرات اقلیمی و آسیب‌پذیری را در بر گرفته است. شبکه‌های تماتیک مشترک بین دوره‌های چهارم و پنجم، TOURISM-MANAGEMENT و URBAN-PLANNING بوده است. در حالی که TOURISM-MANAGEMENT جایگاه خود را در ربع اول همچنان حفظ کرده، URBAN-PLANNING از ربع سوم به اول منتقل شده است. مباحث اصلی مشترک بین دوره‌های چهارم و پنجم نیز حوزه‌های برنامه‌ریزی شهری؛ روش‌های برنامه‌ریزی، رویکرد راهبردی، توسعه منطقه‌ای و ذی‌نفعان؛ پیش‌بینی، مدل‌سازی و برنامه‌ریزی سناریو و مدیریت انطباقی را در بر گرفته است. با توجه به شبکه‌های تماتیک مهم این دوره و ارتباطات درونی آن‌ها به نظر می‌رسد که رفتار و ادراک گردشگران، رشد اقتصادی، برنامه‌ریزی شهری، برنامه‌ریزی سناریو و ذی‌نفعان از جمله موضوع‌های پژوهشی آتی در ناحیه تماتیک مدیریت گردشگری باشد.

توسعه پایدار گردشگری

ناحیه تماتیک توسعه پایدار گردشگری، به طور عمده از «تم‌های محرک» و دو «تم پایه و اساسی» تشکیل شده است. همچنین، شبکه‌های تماتیک با

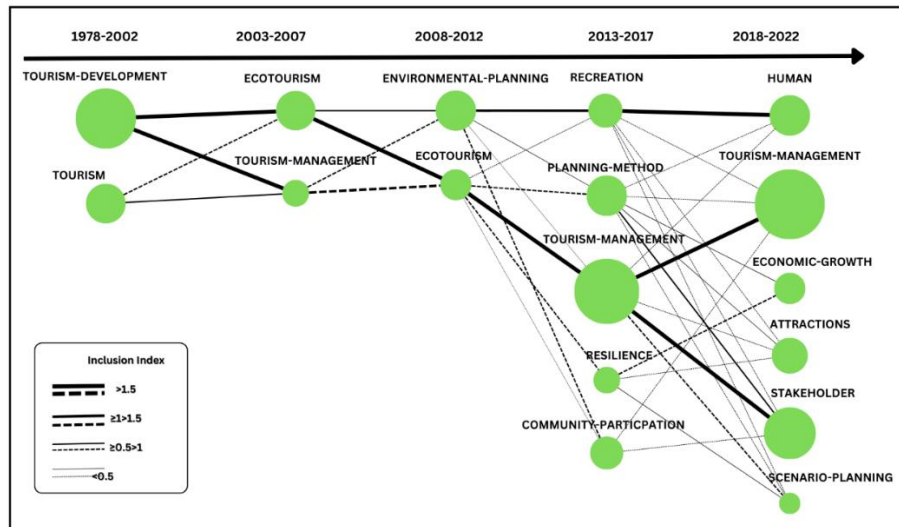
مدیریت گردشگری

ناحیه تماتیک مدیریت گردشگری، شامل «تم‌های محرک» TOURISM-DEVELOPMENT، TOURISM-DEVELOPING-WORLD، TOURISM-MANAGEMENT، TOURISM-DECISION-MAKING، TOURISM-ECONOMICS، TOURISM-PLANNING-METHOD، TOURISM-ECONOMIC-GROWTH، TOURISM-MARKET، TOURISM-URBAN-PLANNING، TOURISM-ATTRactions، TOURISM-STAKEHOLDER، TOURISM-SCENARIO-PLANNING، TOURISM-RURAL-DEVELOPMENT، TOURISM-COMPARATIVE-STUDY، TOURISM-TOURISM-COMPETITIVENESS، TOURISM-LOCAL-AUTHORITIES، TOURISM-ENVIRONMENTAL-RESOURCES، TOURISM-ECONOMIC IMPACT، TOURISM-STRATEGIC-PLANNING و

با توجه به کلیدواژه‌های مشترک بین شبکه‌های تماتیک مهم، مباحث مرتبط با برنامه‌ریزی راهبردی گردشگری با تأکید بر کشورهای در حال توسعه از دوره اول به دوره دوم ادامه یافته است. همچنین، مباحث تصمیم‌گیری به‌ویژه برنامه‌ریزی منطقه‌ای، مشارکت جامعه و ذی‌نفعان، برنامه‌ریزی گردشگری به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه و اقتصاد گردشگری بین دوره‌های دوم و سوم مشترک بوده است. در دوره چهارم، موضوع‌های پژوهش‌ها متنوع‌تر شده است و موضوع‌های مشترک بین دوره‌های سوم و چهارم حوزه‌های متنوع اقتصاد

بیشترین تراکم شامل ECOTOURISM (۲۰۰۳-۲۰۰۷) و RECREATION (۲۰۱۷-۲۰۱۳) در این ناحیه تماتیک قرار دارند.

بیشترین تراکم شامل ECOTOURISM (۲۰۰۳-۲۰۰۷) و RECREATION (۲۰۱۷-۲۰۱۳) در این ناحیه تماتیک قرار دارند.

شکل ۸. نقشه تحول ناحیه تماتیک توسعه پایدار گردشگری (پژوهش حاضر)

فعالیت‌های تفریحی، تکنیک‌های برنامه‌ریزی، تاب‌آوری و مدیریت انطباقی، نواحی روستایی، ذی‌نفعان، رویکرد راهبردی و گردشگری طبیعت محور و برنامه‌ریزی سناریو است.

شبکه‌های تماتیک HUMAN، TOURISM-SCENARIO-MANAGEMENT، ECONOMIC-GROWTH، PLANNING، ATTRACTIONS به‌عنوان «تم محرک» و STAKEHOLDER به‌عنوان «تم پایه و اساسی» در دوره آخر مورد توجه محققان قرار گرفته است. با توجه به موضوع‌های مرتبط با این شبکه‌ها انتظار می‌رود که جنبه انسانی (بعد اقتصادی و اجتماعی-فرهنگی) توسعه پایدار، برنامه‌ریزی سناریو، مدیریت انطباقی و درگیر کردن ذی‌نفعان در حوزه توسعه پایدار گردشگری در دهه‌های آتی نیز مورد توجه محققان قرار بگیرد.

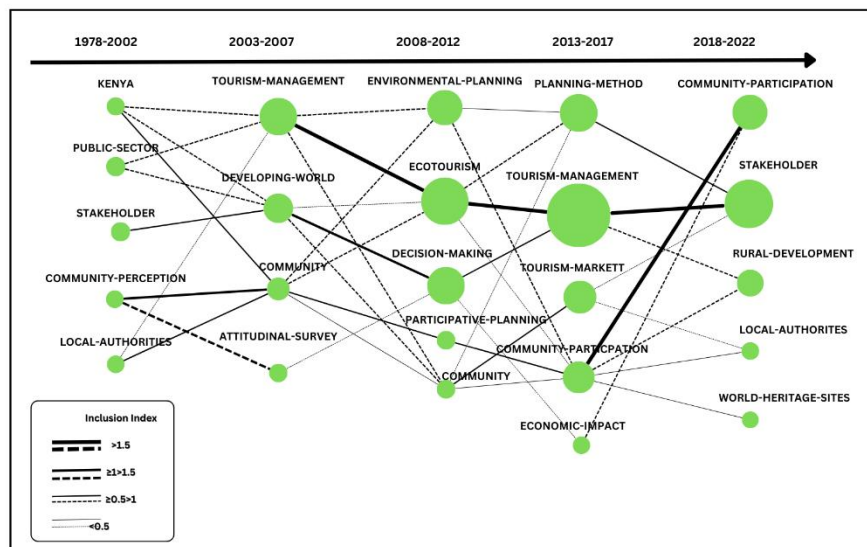
مشارکت جامعه

ناحیه تماتیک **مشارکت جامعه** دربرگیرنده نه «تم محرک» (KENYA, DEVELOPING-WORLD, TOURISM-MANAGEMENT, ECOTOURISM, ENVIRONMENTAL-

این ناحیه تماتیک با «تم محرک» اثرگذار TOURISM-DEVELOPMENT و «تم پایه و اساسی» TOURISM شروع می‌شود. کلیدواژه‌های مشترک بین شبکه‌های تماتیک دوره اول و دوم عبارت‌اند از: توسعه پایدار، اکوتوریسم، مدیریت و برنامه‌ریزی محیط‌زیست، تفریح، مشارکت و جوامع بومی. ECOTOURISM به‌عنوان یک «تم محرک» در هر دو دوره دوم و سوم امتداد یافته است. کلیدواژه‌های مشترک بین دوره‌های دوم و سوم عبارت‌اند از: تنوع زیستی، برنامه‌ریزی و مدیریت مقصد، مدیریت محیط‌زیست و گردشگری پایدار. موضوع‌های مشترک بین شبکه‌های تماتیک در دوره سوم (۲۰۰۸-۲۰۱۲) و دوره بعد (۲۰۱۳-۲۰۱۷) حول محور حفاظت از محیط‌زیست، تکنیک‌های برنامه‌ریزی، اثرات و برنامه‌ریزی زیست‌محیطی، فعالیت‌های تفریحی، اثرات اجتماعی-فرهنگی، رفتار گردشگری، گردشگری پایدار، اکوتوریسم، رویکرد راهبردی، تحلیل کمی و تاب‌آوری در نواحی ساحلی هستند. کلیدواژه‌های مشترک شبکه‌های تماتیک در ربع چهارم و پنجم نیز شامل نظارت و حفاظت زیست‌محیطی، اثرات اجتماعی-فرهنگی،

دوره‌های COMMUNITY و STAKEHOLDER در دوره‌های زمانی مختلف در ربع‌های مختلف نمودار استراتژیک جابه‌جا شده‌اند. LOCAL-AUTHORITIES نیز در دوره‌های اول و پنجم تکرار شده است؛ ولی در هر دو دوره در ربع سوم نمودار بوده است.

PLANNING, DECISION-MAKING, PLANNING-METHOD, TOURISM-(MARKET, COMMUNITY-PARTICIPATION COMMUNITY,) است (تم پایه و اساسی) است. البته (COMMUNITY-PARTICIPATION) است. البته (COMMUNITY-PARTICIPATION) سه تم

شکل ۹. نقشه تحول ناحیه تماتیک مشارکت جامعه (پژوهش حاضر)

است. کلیدواژه‌های اصلی مورد توجه محققان در دوره زمانی چهارم، فقر، گردشگری مناطق حفاظت شده، کشورهای در حال توسعه، نظریه ذی‌نفعان، سایت‌های میراث جهانی، CBT، برنامه‌ریزی روستایی، تعامل^۲ جامعه و توسعه جامعه بوده‌اند. موضوع‌های برنامه‌ریزی مشارکتی، برنامه‌ریزی و گردشگری روستایی و توسعه جامعه نیز از دوره سوم به چهارم ادامه یافته‌اند. رفتار ترجیحی، درگیر کردن جامعه، گردشگری مسئولانه، توانمندسازی، CBT از کلیدواژه‌های مهم دوره زمانی آخر بوده‌اند. دوره چهارم و پنجم نسبت به دوره‌های قبل کلیدواژه‌های مشترک بیشتری داشته‌اند، شامل: درگیر شدن و مشارکت اجتماعات محلی، کشورهای در حال توسعه، گردشگری روستایی، برنامه‌ریزی و توسعه روستایی، گردشگری جامعه‌بنیاد، توانمندسازی و نظریه مبادله اجتماعی.

دوره اول در این ناحیه تماتیک عمدتاً متمرکز بر ادراک جامعه محلی، برنامه‌ریزی توسط مقامات محلی و خط مشی‌ها و راهبردهای توسعه بوده است. در دوره دوم نیز مباحثی چون ادراک و نگرش جامعه به‌ویژه در ارتباط با رفتار گردشگران و اثرات گردشگری، محدوده تغییرات قابل قبول، قدرت، برنامه‌ریزی مشارکتی و تحلیل فضایی مطرح بوده است. ادراک و نگرش جامعه موضوع‌های مشترک بین دو دوره بوده‌اند. توسعه محلی، مدیریت منابع اجتماعات محلی، حکمرانی محلی و درگیر شدن جامعه^۱ از کلیدواژه‌های اصلی مورد توجه پژوهشگران در دوره سوم به شمار می‌آید. برنامه‌ریزی مشارکتی از موضوع‌های مشترک بین دوره‌های دوم و سوم بوده است. همچنین، شبکه تماتیک COMMUNITY بین دو دوره مشترک بوده، اما جایگاه آن از ربع چهارم به ربع سوم تغییر کرده

² Community engagement

¹ Community involvement

بر اساس یافته‌های پژوهش حاضر، عمده تحولات موضوعی در زمینه برنامه‌ریزی گردشگری تا پایان دهه ۱۹۹۰ صورت گرفته است (دوره زمانی اول) و موضوع‌های اصلی شکل گرفته تا آن زمان مانند برنامه‌ریزی شهری، مدل‌های سیستمی، برنامه‌ریزی یکپارچه، برنامه‌ریزی منطقه‌ای، برنامه‌ریزی مبتنی بر سناریو، مشارکت جامعه و درگیرکردن ذی‌نفعان، مدیریت دیدارکنندگان، برنامه‌ریزی اقتصادی گردشگری و توسعه پایدار گردشگری تاکنون نیز مطرح هستند. به گفته بسیاری از صاحب‌نظران نیز توسعه نظریه گردشگری تا قبل از دهه ۱۹۹۰ ضعیف بوده است (Costa, 2001; Rahmafritria et al., 2020). بیان کوستا^۱ (۲۰۲۰) بیشتر نگرانی‌هایی که در قرن بیستم پدیدار شد، در آینده نیز در برنامه‌ریزی گردشگری مورد توجه خواهد بود. با این حال، برنامه‌ریزی گردشگری تحت‌تأثیر واقعیت‌های جدیدی نیز قرار خواهد گرفت. براساس یافته‌ها، متأثر از تغییرات سریع در حوزه فناوری، تغییرات اقلیمی و وقوع بحران‌های سیاسی، زیست‌محیطی و سلامتی مانند کوید-۱۹ مباحثی چون تاب‌آوری، آسیب‌پذیری و مدیریت انطباقی و برنامه‌ریزی مبتنی بر سناریو اهمیت بیشتری یافته‌اند و در آینده نیز مورد توجه خواهند بود. همچنین، نظر به رقابتی‌تر شدن گردشگری و ظهور مقصدهای جدید، افزایش یافتن اهمیت اقتصادی گردشگری برای بسیاری از کشورها و توجه به نابرابری‌های ناشی از توسعه گردشگری و مشکلات ناشی از گردشگری بیش از حد^۲، حوزه‌هایی چون برنامه‌ریزی شهری و گردشگری شهری، رشد اقتصادی و مدیریت رفتار دیدارکنندگان از موضوع‌های پژوهشی مهم در دوره‌های اخیر بوده‌اند. ذی‌نفعان نیز همچنان از موضوع‌های مهم در پژوهش‌های گردشگری خواهد بود.

به‌طورکلی، یافته‌های مرتبط با تحولات ناحیه تماتیک مدیریت گردشگری تا حد زیادی با سیر

شبکه تماتیک COMMUNITY-PARTICIPATION نیز از ناحیه بین ربع اول و چهارم در دوره قبل به ناحیه بین ربع سوم و چهارم در دوره زمانی آخر منتقل شده است. به‌طورکلی، COMMUNITY-PARTICIPATION، RURAL-DEVELOPMENT، LOCAL-AUTHORITIES و WORLD-HERITAGE-SITE و STAKEHOLDER شبکه‌های تماتیک دوره زمانی پنجم هستند که از بین آن‌ها تنها STAKEHOLDER در ربع چهارم قرار دارد. به این ترتیب درگیرکردن ذی‌نفعان از موضوع‌های مورد توجه در پژوهش‌های آتی خواهد بود.

در ادامه، یافته‌های مرتبط با تحولات موضوعی در پژوهش‌های مرتبط با هر یک از سه ناحیه شامل مدیریت گردشگری، توسعه پایدار گردشگری و مشارکت جامعه در طول بیش از چهار دهه، در انطباق با مطالعات پیشین تشریح شده است تا به درک عمیق‌تر جریان‌ها و روندهای پژوهشی گذشته و موضوع‌های آتی در تحقیقات مرتبط با «برنامه‌ریزی گردشگری» کمک کند.

۳/۳ مدیریت گردشگری

با توجه به مهم‌ترین شبکه‌های تماتیک و کلیدواژه‌های مرتبط با آن‌ها، ناحیه تماتیک مدیریت گردشگری با بیش‌ترین و متنوع‌ترین تم‌ها و کلیدواژه‌های مرتبط با آن‌ها، سیر تحول موضوع‌های اصلی در حوزه برنامه‌ریزی توسعه گردشگری را نشان می‌دهد. در این ناحیه، موضوع‌های مورد توجه پژوهشگران در طول زمان متنوع‌تر شده است و برخی از کلیدواژه‌ها به شبکه‌های تماتیک مهم تبدیل شده‌اند؛ به‌طوری‌که در دوره آخر، چندین حوزه حائز اهمیت که می‌تواند در سال‌های آتی نیز مورد توجه باشد (شامل رفتار و ادراک گردشگران، رشد اقتصادی، برنامه‌ریزی شهری، برنامه‌ریزی سناریو و ذی‌نفعان)، معرفی شده است.

² overtourism

¹ Costa

تاریخی برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری در ادبیات انطباق دارد که در ادامه به طور مختصر مرور می‌شود.

پژوهشگران مختلفی سیر تحول برنامه‌ریزی گردشگری و رویکردها و مدل‌های اصلی در برنامه‌ریزی گردشگری را دسته‌بندی کرده‌اند (e.g. Costa, 2001; Dredge & Jamal, 2015; Rahmafritria et al., 2020; Saarinen et al., 2017). یافته‌های اغلب این پژوهش‌ها تأثیر قابل توجه تکامل نظریه‌ها و مدل‌های برنامه‌ریزی شهری را بر برنامه‌ریزی گردشگری نشان داده است (Costa, 2001; Rahmafritria et al., 2020). برای مثال، رحمافیتریا و همکاران تحولات نظریه برنامه‌ریزی شهری و تأثیر آن بر برنامه‌ریزی گردشگری را در دو دوره مدرن و پست‌مدرن بررسی کردند. بر اساس این، تحولات برنامه‌ریزی شهری در عصر مدرن دو دوره جنبش شهر زیبا (دهه ۱۸۹۰ تا ۱۹۰۰) و جنبش علم‌گرایی و عقلانیت‌گرایی (اوایل دهه ۱۹۰۰ تا ۱۹۴۵) را در بر می‌گیرد. رویکردهای غالب در برنامه‌ریزی شهری در دوره پست مدرن، عبارت بودند از برنامه‌ریزی رادیکال/پیشرونده^۱ (از دهه ۱۹۶۰)، برنامه‌ریزی ارتباطی و مشارکتی^۲ (از اواخر دهه ۱۹۶۰) و رویکرد برنامه‌ریزی پایدار (از دهه ۱۹۹۰) (Rahmafritria et al., 2020).

در جنبش شهر زیبا تأکید راهکارهای برنامه‌ریزی شهری بر معماری شهری و استانداردهای مسکونی بود. در این فاز، گردشگری به‌عنوان یک بخش اقتصادی جدید توسعه یافت، اما مکتب برنامه‌ریزی گردشگری مستقل وجود نداشت، زیرمجموعه‌ای از برنامه‌ریزی شهری تلقی می‌شد و به طور عمده تحت تأثیر تجارت و اقتصاد بود. به دلیل کاستی‌های برنامه‌ریزی کلاسیک، بعد از جنگ جهانی دوم پارادایم عقلایی در برنامه‌ریزی شهری ظهور کرد. به علاوه، پیشرفت‌های علم سایبرنتیک در شکل‌گیری نگرش سیستمی در برنامه‌ریزی شهری در اواخر دهه ۱۹۶۰ در انگلستان اثرگذار بود (Costa, 2001). با این

حال در اوایل دهه ۱۹۵۰، انتقادات به مدل برنامه‌ریزی جامع به دلیل برنامه‌ریزی بیش از حد فیزیکی و ناتوانی آن در مدیریت کردن مسائل شهری چالش‌برانگیز آغاز و مبنایی برای ظهور مدل برنامه‌ریزی تدریجی شد که بر اهمیت قدرت و ملاحظات سیاسی در نظریه برنامه‌ریزی تأکید می‌کرد (Rahmafritria et al., 2020).

درحالی‌که توسعه گردشگری از ابتدا بدون برنامه‌ریزی صریح و بر اساس سازوکارهای بازار صورت گرفته بود، آغاز دهه ۱۹۴۰ عصر برنامه‌ریزی گردشگری با محوریت جنبه‌های فیزیکی و تحت تأثیر توسعه گردشگری انبوه بود (Rahmafritria et al., 2020). (et al., 2020) پس از آن، تمرکز برنامه‌ریزی بر افزایش منافع اقتصادی افزایش یافت (Baud, 1982). Bovy, 1982) برنامه‌ریزی گردشگری تا دهه ۱۹۶۰ بر عرضه و ساخت تسهیلات فیزیکی و بازاریابی آن‌ها تمرکز داشت (Rahmafritria et al., 2020). با ظهور پیامدهای منفی، به تدریج دیدگاه‌ها به سمت توجه به اثرات به‌ویژه در کشورهای درحال توسعه معطوف شد. با رشد بسیار سریع گردشگری در دهه ۱۹۶۰، زمان توجه به مسائل ظرفیت و پایداری فرارسیده بود. تردیدها در مورد رشد نامحدود گردشگری در دهه ۱۹۷۰ منجر به پژوهش‌های بسیاری در زمینه ظرفیت تحمل شد. (Rahmafritria et al., 2020)

توجه به برنامه‌ریزی گردشگری به‌عنوان یک سیستم پیچیده در اوایل دهه ۱۹۸۰ آغاز (Baud, 1982; Rahmafritria et al., 2020). دهه‌های ۱۹۸۰ و ۱۹۹۰ فلسفه‌های اکولوژیکی و فرهنگی نیز به برنامه‌ریزی عقلایی اضافه شد. (Costa, 2020) مدل‌های برنامه‌ریزی گردشگری در این زمان بر انطباق برنامه‌ها با ویژگی‌های بیرونی و درونی سیستم گردشگری مقصد و جنبه‌های اقتصادی، اجتماعی و فیزیکی تأکید داشتند (Choy, 1991; Costa, 2001). کیفیت محیط زیست و مشکلات جوامع فقیرتر سبب جنبش توسعه پایدار در برنامه‌ریزی شد.

² Communicative and participatory planning

¹ Radical/progressive planning

بیش‌تری قرار بگیرد (Sharpley, 2022). در عصر حاضر، چالش بزرگ برای برنامه‌ریزی این خواهد بود که چگونه برنامه‌ریزی سرزمین (شامل برنامه‌ریزی فیزیکی، مشارکت عمومی، نوآوری اجتماعی و نوآوری دانش) و اقتصاد و مدیریت مقصد (شامل اقتصاد شبکه‌ها و برنامه‌های سفر، تجربه و عشق به برند و توسعه ظرفیت) به یکدیگر مرتبط شوند (Costa, 2020).

۳٫۴ توسعه پایدار گردشگری

از زمان انتشار گزارش براتلند در سال ۱۹۸۷، مفهوم توسعه پایدار گردشگری گفتمان غالب در دانشگاه، کسب‌وکار، خط‌مشی‌گذاری و حکمرانی گردشگری بوده است. در سال ۲۰۱۵ با پذیرش دستورالعمل ۲۰۳۰ برای توسعه پایدار، اهمیت توسعه پایدار برجسته‌تر شد (Moyle et al., 2020). از آنجاکه دوام گردشگری به‌شدت به حفظ میراث فرهنگی و طبیعی بستگی دارد و با توجه به تنوع ذی‌نفعان این صنعت، اجرای رویکرد توسعه پایدار ارتباط تنگاتنگی با برنامه‌ریزی گردشگری دارد (Ahn et al., 2002). به منظور دستیابی به گردشگری پایدار، برنامه‌ریزی راهبردی جامع و یکپارچه که تعامل بین انسان و محیط‌زیست را در نظر بگیرد، چشم‌انداز بلندمدت داشته باشد و جهت انطباق با نیازهای جامعه مقصد، به اندازه کافی منعطف باشد، ضرورت دارد (Priskin, 2003). گردشگری پایدار با تحلیل انتقادی و طرح پرسش‌های مرتبط با ملاحظات سیاسی و اخلاقی، شیوه‌های فعلی را به چالش می‌کشد و شیوه‌های جدیدی پیشنهاد می‌دهد. این مفهوم تنها بر جنبه زیست‌محیطی متمرکز نیست؛ بلکه مسائل اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و اخلاقی را در بر می‌گیرد. (Moyle et al., 2020)

علی‌رغم علاقه فزاینده به توسعه پایدار گردشگری در سه دهه گذشته (Moyle et al., 2020)، برخی از ویژگی‌های این پارادایم در سال‌های اخیر بازبینی شده است. برای مثال، به جای تأکید بیش از حد بر بازیگران فردی، نیاز به تمرکز بیش‌تر

عصر برنامه‌ریزی توسعه پایدار در گردشگری، از دهه ۱۹۸۰ آغاز شده است. (Rahmafritria et al., 2020) با این حال، همچنان تنگنای توسعه گردشگری-برقراری توازن بین توسعه گردشگری و اثرات منفی آن- یک چالش است که به‌ویژه در بستر گسترده‌تر تغییرات اقلیمی اهمیت بیش‌تری یافته است (Sharpley, 2022).

در دهه ۱۹۸۰ و ۱۹۹۰ مطالعات بر این موضوع متمرکز شدند که چگونه اجرای برنامه‌های تعدیل ساختاری بر توسعه گردشگری در کشورهای درحال-توسعه اثر گذاشته است (Adu-Ampong, 2019). به علاوه، رویکرد بالا به پایین که مشخصه برنامه‌ریزی گردشگری در کشورهای در حال توسعه بود، مورد نقدهای زیادی قرار گرفت (King et al., 2000) و این ایده مطرح شد که دانش و تخصص می‌تواند بیرون از حاکمیت و نزد جوامع و بازیگران مختلف وجود داشته باشد. توجه به تعامل و مشارکت جوامع محلی از دهه ۱۹۹۰ به حوزه برنامه‌ریزی گردشگری وارد شده است. عصر پست-مدرن نقش فرآیندهای نهادی و اجتماعی و دانش‌نشاط گرفته از تجربه جوامع محلی را برجسته کرد و ذی‌نفعان به طور فزاینده‌ای در برنامه‌ریزی گردشگری مورد توجه قرار گرفتند (Dredge & Jamal, 2015). در آغاز هزاره جدید، نقش گردشگری در کاهش فقر به کانون توجه پژوهشگران تبدیل شد و مفهوم گردشگری حامی فقرا ظهور کرد. (Adu-Ampong, 2019)

در دوران معاصر، تحقیقات بر رابطه پویا بین گردشگری و فرآیندهای توسعه کلان کشورها متمرکز است و نیاز فزاینده برای مرتبط‌کردن گردشگری با دستورالعمل‌های توسعه پایدار وجود دارد (Adu-Ampong, 2019). همچنین، اقبال فزاینده به گردشگری فرهنگی شهری سبب تمرکز دوباره بر موضوع‌هایی چون محدوده تغییرات قابل قبول و گردشگری بیش از حد خواهد شد (Costa, 2020). احتمال می‌رود رشدزدایی به‌عنوان رویکرد سودمندی برای نظریه توسعه در گردشگری مورد توجه

پایدار بر برابری جنسیتی، صنعت، نوآوری و زیرساخت، نابرابری‌ها، تولید و مصرف مسؤولانه و اقدام اقلیمی بوده است. آن‌ها پیشنهاد کردند که موضوع‌های پژوهش‌های آتی با تمرکز بر چالش‌های شناسایی شده در اهداف توسعه پایدار^۳ و سایر ابتکارات پایداری بین‌المللی در راستای کاهش تغییرات اقلیمی انتخاب شود. همچنین، موضوع تاب‌آوری مورد توجه محققان قرار گیرد. تحلیل کتاب‌سنجی کومار^۴ و همکاران (۲۰۲۴) نشان داد که موضوع‌های عمده پژوهش در حوزه گردشگری پایدار عبارت بود از: ارزیابی زیست‌محیطی، تعامل جامعه، حفاظت از فرهنگ و تنوع زیستی به همراه منافع اقتصادی برای جوامع محلی به‌ویژه زنان. بر اساس یافته‌های گنگ^۵ و همکاران (۲۰۲۴)، «گردشگری پایدار»، «مدیریت»، «اثرات»، «توسعه پایدار» و «ادراک»، پنج کلیدواژه با بیش‌ترین هم‌رخدادی در پژوهش‌های گردشگری پایدار بوده است. به گفته آنان تجربه، رضایت و رفتار حامی محیط زیست گردشگران، ختم‌های کلان و تغییرات اقلیمی، موضوع‌های نسبتاً داغی در پژوهش‌های آتی خواهند بود. نیاز به سنجش عملکرد گردشگری پایدار سبب شده است که محققان بسیاری در دو دهه اخیر به دنبال تدوین شاخص‌های گردشگری پایدار باشند. (Fernández-Tabales et al., 2017) نتایج مرور پژوهش‌ها پیرامون شاخص‌های توسعه پایدار گردشگری توسط رسولی‌منش^۶ و همکاران (۲۰۲۰) بیانگر کمبود توجه مستقیم به اهداف توسعه پایدار (SDGs) بود. همچنین، اغلب مطالعات بر شاخص‌های عینی متمرکز بوده‌اند و تمرکز بیش‌تر معطوف به کشورهای اروپایی بوده است تا کشورهای در حال توسعه که نقطه کانونی توجه در SDGs هستند.

اهمیت پذیرش رویکرد مبتنی بر ذی‌نفعان چندگانه در برنامه‌ریزی و مدیریت گردشگری پایدار در سال‌های اخیر مورد توجه فزاینده‌ای قرار گرفته

بر روابط و ساختارهای اجتماعی گسترده‌تر، هنجارهای اجتماعی و قوانین نهادی، سرمایه اجتماعی و رژیم‌های حکمرانی و سیستم‌های تولید و مصرف مطرح شده است. (Nowacki et al., 2018) تفکر سیستمی و به‌کارگیری تکنیک‌هایی مانند مدل‌سازی سناریویی پویا به جای ابزارهای خطی برای ارزیابی پایداری در اولویت قرار گرفته است. (Law et al., 2012) رویکرد سیستمی همچنین برای ارزیابی تاب‌آوری و آسیب‌پذیری سیستم‌های اجتماعی-اکولوژیکی در مطالعات گردشگری توسعه یافته است. (Choi et al., 2021; Nowacki et al., 2018)

با توجه به تعداد فزاینده پژوهش‌ها در حوزه گردشگری پایدار، در سال‌های اخیر محققان با انجام مطالعات مروری و کتاب‌سنجی به مرور سیر تحولات و موضوع‌های مهم در این حوزه پرداخته‌اند (e.g., Geng et al., 2024; Kumar et al., 2024; Moyle et al., 2020; Rasoolimanesh et al., 2020; Ruhanen et al., 2015) اغلب موضوع‌های اصلی شناسایی‌شده در پژوهش‌های پیشین و روندهای آتی با یافته‌های پژوهش‌های حاضر هم‌راستا بوده است. از جمله می‌توان به موضوع‌هایی چون اثرات اجتماعی-فرهنگی، ادراک و رفتار گردشگران، حفاظت از محیط زیست، بحران‌ها و بلایا، مدیریت انطباقی و غیره اشاره کرد.

یافته‌های روهانن^۱ و همکاران (۲۰۱۵) نشان داد که موضوع‌های اثرات گردشگری؛ ارزیابی و سنجش پایداری؛ توسعه؛ رفتار و نگرش گردشگران و برنامه‌ریزی؛ اکوتوریسم؛ گردشگری مسؤولانه؛ CBT و حفاظت مورد توجه محققان بوده‌اند و پیش‌بینی می‌شود که مطالعات پیرامون موضوع‌هایی چون تغییر رفتاری، ریسک، تاب‌آوری، کمبود منابع و حمل‌ونقل در دهه‌های پیش رو افزایش یابد. بر اساس یافته‌های تحلیل کتاب‌سنجی مویل^۲ و همکاران (۲۰۲۰) تمرکز پژوهش‌های حوزه توسعه

⁴ Kumar

⁵ Geng

⁶ Rasoolimanesh

¹ Ruhanen

² Moyle

³ SDGs

افزایش تصاعدی پژوهش‌های این حوزه مهم در دو دهه اخیر شده است (Iqbal et al., 2022). برنامه‌ریزی مشارکتی از دهه ۱۹۸۰ به‌عنوان یکی از شاخه‌های برنامه‌ریزی ارتباطی مطرح شد و هدف اصلی آن درگیرکردن همه ذی‌نفعان از جمله جامعه محلی در فرآیند برنامه‌ریزی و توسعه به منظور انطباق تصمیم‌ها با ایده‌ها، نیازها و منافع آنان بود. فلسفه مشارکت جامعه در برنامه‌ریزی بیان‌گر تغییر رویکرد برنامه‌ریزی از «برای مردم» به «توسط مردم» یا توسعه گردشگری با رویکرد پایین به بالا بود. (Rahmafritria et al., 2020)

به‌طورکلی، در ادبیات، مفاهیم مشارکت جامعه، CBT و توانمندسازی ارتباط تنگاتنگی با یکدیگر دارند. CBT به‌عنوان رویکردی جایگزین برای گردشگری انبوه ناپایدار و ابزاری برای دستیابی به پیامدهای اجتماعی پایدار در نقاط مختلف دنیا مورد توجه فزاینده‌ای قرار گرفته است. عوامل سمت عرضه و تقاضا سبب شده است که مطالعات بسیاری برای شناسایی عوامل و شرایط زمینه‌ای و شناسایی بهترین شیوه‌ها و فرصت‌های توسعه CBT انجام شود (Tham & Chin, 2023). ذی‌نفعان عامل مهمی برای خطمشی‌های CBT پایدار تلقی می‌شوند. محققان بر چگونگی شناسایی، مشارکت اثربخش و همکاری با ذی‌نفعان در تدوین و اجرای خطمشی‌های گردشگری پایدار و چگونگی تشویق مشارکت کامل و توانمندسازی جامعه متمرکز بوده‌اند. (Krittayarungroj et al., 2023) ذی‌نفعان از جمله موضوع‌های شناسایی شده در ناحیه تماتیک مشارکت جامعه در دوره زمانی اول و پنجم بوده است.

با توجه به حجم مطالعات صورت گرفته از دهه ۱۹۸۰ در زمینه مشارکت جامعه، در سال‌های اخیر پژوهشگران مختلف به مرور ادبیات این حوزه و موضوع‌های مرتبط با آن از جمله (Tham & Chin, 2023)، «گردشگری جامعه‌بنیاد پایدار»^۱ (Dogra et al., 2022; Krittayarungroj et al.,

است (Towner, 2018). یافته‌های پژوهش حاضر نیز نشان داد که ذی‌نفعان یکی از موضوع‌های پژوهشی مهم بوده‌اند که در هر سه ناحیه تماتیک شناسایی شده‌اند و در پژوهش‌های آتی نیز مورد توجه خواهند بود. با این حال، شکاف‌هایی در پژوهش‌های این حوزه شناسایی شده است؛ برای مثال، اغلب مطالعات بر ساکنین متمرکز بوده‌اند و کم‌ترین توجه به دیدگاه‌های گردشگران شده است (Rasoolimanesh et al., 2020). پژوهش‌ها اغلب در سطح اجتماعات محلی بوده و به‌ندرت در سطح منطقه‌ای انجام شده‌اند. سازوکارهایی که همکاری را تسهیل و بین ذی‌نفعان زمینه‌های مشترک خلق می‌کند نیاز به توجه بیشتری دارد (Towner, 2018). حکمرانی مورد توجه اندکی قرار گرفته است. این در حالی است که حکمرانی اثربخش، عاملی کلیدی برای توسعه پایدار گردشگری به شمار می‌آید (Roxas et al., 2020) و برای اطمینان از این که راهبرد گردشگری نسبت به نیازهای ذی‌نفعان پاسخ‌گو است، ضرورت دارد (Rasoolimanesh et al., 2020).

۳/۵ مشارکت جامعه

مشارکت جامعه منسجم‌ترین ناحیه تماتیک بوده است که در دوره‌های زمانی مختلف عمده مباحث آن مرتبط با مشارکت بوده است، موضوع‌هایی مانند توانمندسازی و CBT، ادراک ساکنین، گردشگری روستایی و غیره.

مشارکت جامعه محلی در گردشگری، پیش‌نیاز توسعه پایدار در هر مقصد تلقی می‌شود. با توجه به تمایل روزافزون به توسعه اشکال پایدار و فراگیرتر گردشگری برای کاهش مسائل فزاینده جهانی مانند فقر، گرم‌شدن کره زمین، گرسنگی و افزایش نابرابری‌های اجتماعی-اقتصادی به‌ویژه در میان کشورهای در حال توسعه و توسعه‌نیافته در سال‌های اخیر تأکید قابل توجهی بر اهمیت مشارکت جامعه در بخش گردشگری شده است. این امر منجر به

¹ S-CBT: sustainable community-based tourism

CBT کریتایروانگروژ^۲ و همکاران (۲۰۲۳) پیشنهاد کردند مطالعات بیشتری در زمینه درگیر شدن ذی‌نفعان و رویکردهای مشارکتی؛ بررسی بهترین نمونه‌های مشارکت جامعه، توانمندسازی و حکمرانی جامعه؛ معیشت‌های پایدار، کیفیت زندگی، تاب‌آوری و اثرات پایداری بر فرهنگ، جامعه و اقتصاد؛ و سازوکارهای خاص S-CBT مانند مشارکت جامعه، ظرفیت‌سازی و چارچوب‌های خط‌مشی برای حمایت از SDGs انجام شود.

ادراک ساکنین از توسعه گردشگری یکی از موضوع‌های پژوهشی در ناحیه تماتیک مشارکت جامعه بوده است. از آنجاکه ساکنین، محور توسعه پایدار گردشگری هستند، مطالعات بسیار زیادی در مورد ادراک و نگرش‌های آنان در پنجاه سال اخیر منتشر شده است. نظریه مبادله اجتماعی، غالب‌ترین نظریه بوده است که پایه‌ای برای شناخت ادراک ساکنین از اثرات گردشگری و حمایت یا مخالفت آنان با توسعه بیشتر گردشگری فراهم می‌کند (Šegota et al., 2024). سایر نظریه‌ها عبارت‌اند از: شاخص رنجش داکسی، نظریه نمایندگی، نظریه برابری، نظریه ماشین رشد، نظریه اقدام عقلایی، نظریه چرخه عمر، نظریه قدرت، نظریه ذی‌نفعان و نظریه عقلانیت رسمی و ماهوی وبر (Lulu et al., 2023). شگوتا^۳ و همکاران (۲۰۲۴) پیشنهاد کردند که در پژوهش‌های آتی اثرات ادراک شده و عوامل اثرگذار بر آن، نگرش‌ها و واکنش‌های رفتاری ساکنین به توسعه گردشگری در دو سطح فردی و جامعه از یکدیگر متمایز شود. همچنین، با اشاره به انتقادهای وارد شده به نظریه مبادله اجتماعی، نظریه‌های دیگری نیز برای شناخت ادراک ساکنین از اثرات گردشگری به کار گرفته شود. به علاوه، با در نظر گرفتن رابطه پیچیده و چندبعدی بین ساکنین و گردشگری، در به‌کارگیری این نظریه از تمرکز بر بعد اقتصادی اجتناب شود.

(Karali et al., 2024; گردشگری روستایی (2023)؛ ادراک (Lulu et al., 2023; Rosalina et al., 2021) ساکنین، (Hadinejad et al., 2019; Lulu et al., 2023; Šegota et al., 2024; Sharpley, 2014) توانمندسازی (Aghazamani & Hunt, 2017) پرداخته‌اند. بر اساس یافته‌های تحلیل کتاب‌سنجی اقبال^۱ و همکاران (۲۰۲۲)، نیاز به مطالعات بیشتری برای شناسایی عوامل اثرگذار، فرآیندها و پیامدهای مشارکت جامعه وجود دارد. به علاوه، باید به توسعه استراتژی‌های رقابتی که برای همه ذی‌نفعان قابل قبول و قابل اجرا باشد، توجه بیشتری شود.

علاقه به مفهوم S-CBT از سال ۱۹۹۰ آغاز شده و از سال ۲۰۱۰ هم‌راستا با گسترش جهانی اهداف توسعه پایدار و مطالعات صورت‌گرفته در کشورهای درحال توسعه شتاب گرفته است. (Krittayarungroj et al., 2023) رویکرد S-CBT (Dangi & Jamal, 2016) در پی دستیابی مؤثرتر به اهداف دوجانبه پایداری بلندمدت منابع جهانی و رفاه اجتماعی است. سه مکتب فکری متمایز و منجمم در ادبیات S-CBT عبارت‌اند از: (۱) اکوتوریسم و گردشگری جامعه‌بنیاد؛ (۲) گردشگری جوامع پایدار؛ (۳) گردشگری روستایی و توسعه. همچنین، موضوعات مورد تمرکز در این حوزه شامل درگیرکردن ذی‌نفعان، منافع اجتماعی اقتصادی؛ اثرات زیست‌محیطی و گردشگری جامعه‌بنیاد بوده‌اند. با این حال، کماکان فرصت برای پژوهش‌های بیشتری جهت پیشبرد مطالعات در این حوزه وجود دارد (Krittayarungroj et al., 2023). برخی از شکاف‌های پژوهشی عبارت‌اند از: تدوین و ارزیابی سنج‌های ذهنی برای ارزیابی نگرش، تجربه و ادراک ساکنین از توسعه جامعه؛ شناسایی عناصر تسهیل‌کننده و موانع ابتکارات توسعه جامعه؛ شناسایی متغیرهای زمینه‌محور اثرگذار بر توسعه گردشگری جامعه‌بنیاد و پژوهش در مورد آگاهی گردشگران و تقاضای S- (Dogra et al., 2022).

³ Šegota

¹ Iqbal

² Krittayarungroj

گردشگری است (Krittayaruangroj et al., 2023). نتایج تحلیل کتاب سنجی کارالی^۲ و همکاران (۲۰۲۴) نشان داد که گردشگری روستایی در چند دهه اخیر یک حوزه پژوهشی کلیدی به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه بوده است. مسأله‌های مورد توجه در کشورهای توسعه‌یافته، سیاست جامعه، کشمکش قدرت و کنترل منابع بوده است که همراه با مسأله‌های جدیدتر مانند تغییرات اقلیمی و همه‌گیری‌ها در پژوهش‌های آینده به‌ویژه در کشورهای شرق حائز اهمیت خواهند بود. روزالینا^۳ و همکاران (۲۰۲۱) چهار موضوع اصلی را در پژوهش‌های گردشگری روستایی شناسایی کردند: موقعیت مکانی؛ توسعه پایدار؛ ویژگی‌های مبتنی بر جامعه و تجربه‌ها. در حالی که در هر دو گروه کشورهای در حال توسعه و توسعه‌یافته بر موقعیت مکانی به‌عنوان عامل اصلی تعیین‌کننده تأکید شده است، موضوع‌های توسعه پایدار و جنبه‌های جامعه‌بنیاد گردشگری روستایی بیش‌تر در کشورهای در حال توسعه و بعد تجربه بیشتر در ادبیات کشورهای توسعه‌یافته مورد توجه قرار گرفته است. چالش‌های درونی عمده توسعه گردشگری روستایی در کشورهای در حال توسعه، مسائل اجتماعی و سیاسی، نیروی کار، برنامه‌ریزی و مدیریت و راهبردهای پایدار و در کشورهای توسعه‌یافته، راهبردهای بازاریابی، چالش‌های مالی و فیزیکی بوده است. چالش‌های بیرونی در کشورهای توسعه‌یافته، تقاضای گردشگران و سایر رقبا و در کشورهای در حال توسعه، منابع بیرونی بوده‌اند.

۴ نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف شناخت سیر تحول پژوهش‌های حوزه «برنامه‌ریزی گردشگری» در بیش از چهار دهه (۱۹۷۸-۲۰۲۲) با تأکید بر شناسایی موضوع‌های اصلی و کلیدی در پژوهش‌های گذشته و زمینه‌های پژوهشی آتی انجام شده است. در پاسخ به پرسش اول پژوهش، عمده تحولات موضوعی در

بر اساس یافته‌های لولا^۱ و همکاران (۲۰۲۳) از دهه ۱۹۷۰ در زمینه ادراک ساکنین در حوزه گردشگری روستایی نیز پژوهش‌های بسیاری انجام شده است. تمرکز این تحقیقات به‌تدریج از ادراک ساکنان از تغییرات در حوزه حفاظت، به دیدگاه جامعه‌بنیاد و حمایت از توسعه گردشگری، رضایت، کیفیت زندگی و بهزیستی تغییر کرده است. به بیان آن‌ها در پژوهش‌های آتی مسائلی مانند توزیع و تسهیم منافع، تعارض و همکاری مورد توجه قرار خواهد گرفت. کیفیت زندگی و رضایت ساکنین و گردشگری پایدار همچنان از موضوع‌های پژوهشی آینده خواهد بود. همچنین، ناهمگنی و تغییرات پویای گروه‌های مختلف ساکنین، موضوعی مهم برای نظریه‌پردازی در آینده است.

توانمندسازی جوامع محلی ناشی از سطوح بالای مشارکت جامعه در گردشگری و تفویض قدرت به آن‌ها است؛ به‌طوری‌که افراد بر تصمیم‌گیری‌ها کنترل دارند و در حفظ ساختارها و عملکردها سهیم هستند (Giampiccoli & Mtapuri, 2015). در مطالعات گردشگری، توانمندسازی صرفاً معطوف به ساکنین محلی نیست، بلکه مسائل مرتبط با جنسیت، کارکنان بنگاه‌های گردشگری و گردشگران را نیز در بر می‌گیرد. هر چند به این حوزه‌ها کم‌تر پرداخته شده است. به علاوه، در این پژوهش‌ها مفهوم عدم توانمندسازی مطرح شده است، هر چند مشخص نیست که آیا این مفهوم نقطه مطابق توانمندسازی است یا این دو مفهوم از یکدیگر مجزا هستند. پیشنهاد می‌شود که پژوهش‌های آتی بیشتر بر فرآیند توانمندسازی متمرکز شوند تا پیامدهای آن (Aghazamani & Hunt, 2017).

گردشگری روستایی از جمله موضوع‌های مرتبط با ناحیه تماتیک مشارکت جامعه به‌ویژه در سال‌های اخیر بوده است. گردشگری روستایی جایگزینی برای تقویت توسعه جوامع محلی و توانمندسازی اجتماعی در عین برانگیختن رشد اقتصادی از طریق

³ Rosalina

¹ Lulu

² Karali

پژوهش‌های آتی است. نتایج این مطالعه، پژوهشگران و فعالان حوزه برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری را با روندهای پژوهشی این حوزه و زمینه‌های پژوهشی آتی آشنا می‌سازد.

یافته‌های پژوهش حاضر می‌تواند برای سیاست‌گذاران گردشگری جمهوری اسلامی ایران در زمینه هم‌راستا کردن راهبردهای مدیریت گردشگری، توسعه پایدار گردشگری و مشارکت ذی‌نفعان با موضوع‌های پژوهشی کنونی و آتی و برای مدیران و فعالان صنعت گردشگری کشور در زمینه تخصیص منابع به حوزه‌های کلیدی که در ادبیات شناسایی شده‌اند، سودمند باشد. برای مثال، خطمشی‌گذاران یا مدیران مقصدها می‌توانند راهبردهایی چون ایجاد شبکه‌های تعاملی بین ذی‌نفعان، اتخاذ رویکردهای مشارکتی برای جلب حمایت و مشارکت جامعه محلی در برنامه‌ریزی و اجرا، ظرفیت‌سازی جامعه محلی، تدوین سیاست‌های شفاف و بلندمدت متمرکز بر ابعاد سه‌گانه اقتصادی، اجتماعی-فرهنگی و زیست‌محیطی توسعه پایدار، پیاده‌سازی برنامه‌ریزی سناریو برای پیش‌بینی آینده و توسعه راهبردهای منعطف برای پاسخ به تغییرات محیطی، تدوین مقررات و مشوق‌هایی برای مدیریت رفتار گردشگران یا پذیرش ابتکارات پایداری توسط کسب‌وکارها، و تمرکز بر رشد اقتصادی پایدار را مورد توجه قرار دهند. کسب‌وکارها نیز می‌توانند با تمرکز بر توسعه پایدار یا مشارکت جامعه در فعالیت‌های بازاریابی یا توسعه کسب‌وکار خود یا برنامه‌ریزی برای ارتقای تاب‌آوری با روندهای این حوزه هم‌راستا شوند.

اتکا به پژوهش‌های نمایه‌شده در یک پایگاه اطلاعاتی، محدودکردن نوع مدرک به مقاله‌ها و زبان به انگلیسی ممکن است بر پوشش داده‌ها اثر گذاشته و برخی مدرک‌های مرتبط نادیده گرفته شده باشد. انتخاب معیارهای وسیع‌تر مانند انواع مختلف منابع داده مانند فصل کتاب یا مقاله کنفرانسی یا استفاده از سایر پایگاه‌های اطلاعاتی مانند Web of Science می‌تواند جامعیت یافته‌ها

زمینه برنامه‌ریزی گردشگری تا پایان دهه ۱۹۹۰ صورت گرفته است و موضوع‌هایی چون برنامه‌ریزی شهری، مدل‌های سیستمی، برنامه‌ریزی یکپارچه، منطقه‌ای و راهبردی، برنامه‌ریزی مبتنی بر سناریو، مشارکت جامعه و درگیرکردن ذی‌نفعان، مدیریت دیدارکنندگان، برنامه‌ریزی اقتصادی گردشگری و توسعه پایدار گردشگری در پژوهش‌های برنامه‌ریزی گردشگری برجسته شده‌اند. هرچند بسیاری از این موضوع‌ها همچنان در پژوهش‌ها حائز اهمیت هستند، تحت تأثیر تغییرات مختلف موضوع‌های دیگری چون تغییرات اقلیمی، مدیریت انطباقی، تاب‌آوری در مواجهه با بحران‌ها و بلایا نیز اهمیت یافته‌اند. در پاسخ به پرسش دوم، بر اساس یافته‌ها سه ناحیه تماتیک به هم مرتبط را می‌توان در پژوهش‌های حوزه برنامه‌ریزی گردشگری شناسایی کرد: مدیریت گردشگری، توسعه پایدار گردشگری و مشارکت جامعه. پیرامون پرسش سوم، به نظر می‌رسد که رفتار و ادراک گردشگران، رشد اقتصادی، برنامه‌ریزی شهری، برنامه‌ریزی سناریو و ذی‌نفعان از جمله موضوع‌های پژوهشی آتی در ناحیه تماتیک مدیریت گردشگری باشد. در زمینه توسعه پایدار گردشگری، انتظار می‌رود که جنبه انسانی (بعد اقتصادی و اجتماعی-فرهنگی) توسعه پایدار، برنامه‌ریزی سناریو، مدیریت انطباقی و درگیر کردن ذی‌نفعان در دهه‌های آتی نیز مورد توجه بیشتر محققان قرار بگیرد. در زمینه مشارکت جامعه نیز مهم‌ترین موضوع در پژوهش‌های آتی، ذی‌نفعان خواهند بود. به‌طور کلی، شبکه تماتیک مشترک بین هر سه ناحیه تماتیک در دوره زمانی پنجم ذی‌نفعان بوده است. این «تم پایه و اساسی» با کلیدواژه‌های چون رویکرد راهبردی، نتولیرالیسم و اقتصاد سیاسی، حکمرانی و خطمشی شهری مرتبط بوده است و به نظر می‌رسد درگیر کردن ذی‌نفعان از موضوع‌های مورد توجه مهم در پژوهش‌های آتی برنامه‌ریزی گردشگری باشد. علاوه بر آن، «تم‌های محرک» مدیریت گردشگری، رشد اقتصادی و برنامه‌ریزی سناریو در دوره آخر حداقل در دو ناحیه تماتیک تکرار شده‌اند که بیانگر اهمیت آن‌ها در

بررسی عمیق‌تر شبکه‌های تماتیک به‌ویژه در دوره
آخر پردازند.

حامی مالی

بنا به اظهار نویسندهٔ مسؤول، این مقاله حامی مالی
نداشته است.

سهم نویسندگان در پژوهش

تمام نویسندگان در نگارش مقاله مشارکت یکسان
داشته‌اند و محتوای آن را تأیید می‌کنند.

تضاد منافع

نویسنده (نویسندگان) اعلام می‌دارند که هیچ تضاد
منافعی در رابطه با نویسندگی و یا انتشار این مقاله
ندارند.

را افزایش دهد. به علاوه، انتخاب پارامترها در
سایمت ممکن است یافته‌ها را تحت تأثیر قرار دهد.
با این حال، محققان پس از بررسی پارامترهای
مختلف، آن‌ها را به گونه‌ای انتخاب کردند که
نمودارهای استراتژیک بیش از حد پیچیده یا ساده
نباشد. همچنین، روش‌های کیفی مانند تحلیل محتوا
یا مصاحبه با خبرگان می‌تواند به تفسیر نتایج
تحلیل‌های سایمت کمک کند. در این مطالعه
ادبیات پژوهش به طور وسیعی مرور شد تا انطباق
یافته‌ها با پژوهش‌های پیشین بررسی و تفسیر
یافته‌ها ممکن شود. با این حال، با توجه به تعداد
زیاد پژوهش‌ها در این حوزه تحلیل محتوا، به طور
کامل ممکن نبود. پژوهش‌های آتی می‌توانند به

منابع

- Abdullah, K. H. (2021). Publication trends on halal tourism: A bibliometric review. *Halalsphere*, 1(2), 41-53.
<https://doi.org/10.31436/hs.v1i2.29>
- Adu-Ampong, E. A. (2019). Historical trajectories of tourism development policies and planning in Ghana, 1957-2017. *Tourism Planning & Development*, 16(2), 124-141.
<https://doi.org/10.1080/21568316.2018.1537002>
- Aghazamani, Y., & Hunt, C. A. (2017). Empowerment in tourism: a review of peer-reviewed literature. *Tourism Review International*, 21(4), 333-346.
<https://doi.org/10.3727/154427217X15094520591321>
- Ahn, B., Lee, B., & Shafer, C. S. (2002). Operationalizing sustainability in regional tourism planning: an application of the limits of acceptable change framework. *Tourism Management*, 23(1), 1-15.
[https://doi.org/10.1016/S0261-5177\(01\)00059-0](https://doi.org/10.1016/S0261-5177(01)00059-0)
- Baud-Bovy, M. (1982). New concepts in planning for tourism and recreation. *Tourism Management*, 3(4), 308-313.
[https://doi.org/10.1016/0261-5177\(82\)90056-5](https://doi.org/10.1016/0261-5177(82)90056-5)
- Bayat, N., Badri, S. A., Rezvani, M. R., & Faraji Sabokbar, H. (2013). Rural tourism studies in Iran: A documentary analysis of published articles in Persian journals. *Journal of Tourism Planning and Development*, 2(6), 109-128. [In Persian]
- Bayat, N., Badri, S. A., Rezvani, M. R., & Faraji Sabokbar, H. (2014). Meta-analysis on rural tourism studies in Iran: A Q-methodology research. *Journal of Research and Rural Planning*, 3(3), 85-99. [In Persian]
- Choi, Y. E., Oh, C.-O., & Chon, J. (2021). Applying the resilience principles for sustainable ecotourism development: A case study of the Nakdong Estuary, South Korea. *Tourism Management*, 83, 104237.
<https://doi.org/10.1016/j.tourman.2020.104237>
- Choy, D. J. L. (1991). Tourism planning: The case for 'market failure'. *Tourism Management*, 12(4), 313-330.
[https://doi.org/10.1016/0261-5177\(91\)90044-T](https://doi.org/10.1016/0261-5177(91)90044-T)
- Cobo, M. J., López-Herrera, A. G., Herrera-Viedma, E., & Herrera, F. (2011). An approach for detecting, quantifying, and visualizing the evolution of a research field: A practical application to the Fuzzy Sets Theory field. *Journal of Informetrics*, 5(1), 146-166.
<https://doi.org/10.1016/j.joi.2010.10.002>

- Cobo, M. J., López-Herrera, A. G., Herrera-Viedma, E., & Herrera, F. (2012). SciMAT: A new science mapping analysis software tool. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 63(8), 1609-1630.
<https://doi.org/10.1002/asi.22688>
- Cobo, M. J., Martínez, M. A., Gutiérrez-Salcedo, M., Fujita, H., & Herrera-Viedma, E. (2015). 25years at Knowledge-Based Systems: A bibliometric analysis. *Knowledge-Based Systems*, 80, 3-13.
<https://doi.org/10.1016/j.knosys.2014.12.035>
- Costa, C. (2001). An emerging tourism planning paradigm? A comparative analysis between town and tourism planning. *International Journal of Tourism Research*, 3(6), 425-441.
<https://doi.org/10.1002/jtr.277>
- Costa, C. (2020). Tourism planning: a perspective paper. *Tourism Review*, 75(1), 198-202.
<https://doi.org/10.1108/TR-09-2019-0394>
- Dangi, T. B., & Jamal, T. (2016). An Integrated Approach to "Sustainable Community-Based Tourism". *Sustainability*, 8(5), 475.
<https://doi.org/10.3390/su8050475>
- Díaz-López, C., Carpio, M., Martín-Morales, M., & Zamorano, M. (2019). Analysis of the scientific evolution of sustainable building assessment methods. *Sustainable Cities and Society*, 49, 101610.
<https://doi.org/10.1016/j.scs.2019.101610>
- Dogra, N., Adil, M., Dhamija, A., Kumar, M., & Nasir, M. (2022). What makes a community sustainably developed? A review of 25 years of sustainable community tourism literature. *Community Development*, 53(5), 585-606.
<https://doi.org/10.1080/15575330.2021.2015606>
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 133, 285-296.
<https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070>
- Dredge, D., & Jamal, T. (2015). Progress in tourism planning and policy: A post-structural perspective on knowledge production. *Tourism Management*, 51, 285-297.
<https://doi.org/10.1016/j.tourman.2015.06.002>
- Fernández-Tabales, A., Foronda-Robles, C., Galindo-Pérez-de-Azpillaga, L., & García-López, A. (2017). Developing a system of territorial governance indicators for tourism destinations. *Journal of Sustainable Tourism*, 25(9), 1275-1305.
<https://doi.org/10.1080/09669582.2016.1260136>

- Geng, Y., Zhang, X., Gao, J., Yan, Y., & Chen, L. (2024). Bibliometric analysis of sustainable tourism using CiteSpace. *Technological Forecasting and Social Change*, 202, 123310. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2024.123310>
- Giampiccoli, A., & Mtapuri, O. (2015). Between theory and practice: a conceptualization of community-based tourism and community participation. *Loyola Journal of Social Sciences*, Vol. XXIX (1), Jan - Jun 2015.
- Hadinejad, A., D. Moyle, B., Scott, N., Kralj, A., & Nunkoo, R. (2019). Residents' attitudes to tourism: a review. *Tourism Review*, 74(2), 150-165. <https://doi.org/10.1108/TR-01-2018-0003>
- Heydari Chianeh, R., Roostaei, Sh., & Kian, B. (2023). Planning and developing islamic tourism destinations: a meta-analytical approach. *Journal of Tourism Planning and Development*, 12(25), 7-25. [In Persian]
- İlhan, Ö. A., Balyalı, T. Ö., & Aktaş, S. G. (2022). Demographic change and operationalization of the landscape in tourism planning: Landscape perceptions of the Generation Z. *Tourism Management Perspectives*, 43, 100988. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2022.100988>
- Iqbal, A., Ramachandran, S., Siow, M. L., Subramaniam, T., & Mohammad Afandi, S. H. (2022). Meaningful community participation for effective development of sustainable tourism: Bibliometric analysis towards a quintuple helix model. *Journal of Outdoor Recreation and Tourism*, 39, 100523. <https://doi.org/10.1016/j.jort.2022.100523>
- Karali, A., Das, S., & Roy, H. (2024). Forty years of the rural tourism research: reviewing the trend, pattern and future agenda. *Tourism Recreation Research*, 49(1), 173-200. <https://doi.org/10.1080/02508281.2021.1961065>
- King, B., McVey, M., & Simmons, D. (2000). A societal marketing approach to national tourism planning: evidence from the South Pacific. *Tourism Management*, 21(4), 407-416. [https://doi.org/10.1016/S0261-5177\(99\)00086-2](https://doi.org/10.1016/S0261-5177(99)00086-2)
- Krittayaruangroj, K., Suriyankietkaew, S., & Hallinger, P. (2023). Research on sustainability in community-based tourism: a bibliometric review and future directions. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 28(9), 1031-1051. <https://doi.org/10.1080/10941665.2023.2276477>
- Kumar, P., Aggarwal, B., Kumar, V., & Saini, H. (2024). Sustainable tourism progress: a 10-year bibliometric analysis. *Cogent Social Sciences*, 10(1), 2299614.

- <https://doi.org/10.1080/23311886.2023.2299614>
- Law, A., De Lacy, T., McGrath, G. M., Whitelaw, P. A., Lipman, G., & Buckley, G. (2012). Towards a green economy decision support system for tourism destinations. *Journal of Sustainable Tourism*, 20(6), 823-843.
<https://doi.org/10.1080/0966958.2.2012.687740>
- Lim, W. M., & Kumar, S. (2024). Guidelines for interpreting the results of bibliometric analysis: A sensemaking approach. *Global Business and Organizational Excellence*, 43(2), 17-26.
<https://doi.org/10.1002/joe.22229>
- López-Robles, J. R., Cobo, M. J., Gutiérrez-Salcedo, M., Martínez-Sánchez, M. A., Gamboa-Rosales, N. K., & Herrera-Viedma, E. (2021). 30th anniversary of applied intelligence: a combination of bibliometrics and thematic analysis using SciMAT. *Applied Intelligence*, 51(9), 6547-6568.
<https://doi.org/10.1007/s10489-021-02584-z>
- Lulu, L., Ramachandran, S., Bidin, S., Subramaniam, T., & Chaoyi, C. (2023). A bibliometric analysis of residents' perceptions in rural tourism development using citespace. *Tourism Planning & Development*, 1-24.
- <https://doi.org/10.1080/21568316.2023.2209057>
- Martínez, M. A., Cobo, M. J., Herrera, M., & Herrera-Viedma, E. (2015). Analyzing the scientific evolution of social work using science mapping. *Research on Social Work Practice*, 25(2), 277-257.
<https://doi.org/10.1177/1049731514522101>
- Moyle, B., Moyle, C.-I., Ruhanen, L., Weaver, D., & Hadinejad, A. (2020). Are we really progressing sustainable tourism research? A bibliometric analysis. *Journal of Sustainable Tourism*, 29(1), 106-122.
<https://doi.org/10.1080/0966958.2.2020.1817048>
- Muñoz, L. A., Bolívar, M. P. R., Cobo, M. J., & Herrera-Viedma, E. (2016, 2016). science mapping tools: their application to e-government field. *Proceedings of the 17th International Conference on Digital Government Research*
- Moral-Muñoz, J. A., Herrera-Viedma, E., Santisteban-Espejo, A., & Cobo, M. J. (2020). Software tools for conducting bibliometric analysis in science: An up-to-date review. *Profesional de la Información*, 29(1).
<https://doi.org/10.3145/epi.2020.ene.03>
- Nowacki, M., Kowalczyk-Anioł, J., Królkowska, K., Pstrocka-Rak, M., & Awedyk, M. (2018). Strategic planning for sustainable tourism

- development in Poland. *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, 25(6), 562-567.
- <https://doi.org/10.1080/13504509.2018.1432513>
- Öztürk, O., Kocaman, R. & Kanbach, D.K. (2024). How to design bibliometric research: An overview and a framework proposal. *Review of Managerial Science*.
- <https://doi.org/10.1007/s11846-024-00738-0>
- Pahlevan-Sharif, S., Mura, P., & Wijesinghe, S. N. R. (2019). A systematic review of systematic reviews in tourism. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 39, 158-165.
- <https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2019.04.001>
- Parvazi Shandi, H., Irani, H., Kordnaeij, A., Khajeheian, D. (2021). Bibliometric analysis of global research in the field of creative industries. *Scientometric Research Journal*, 7(14), 221-244. [In Persian]
- Passas I. (2024). Bibliometric analysis: The main steps. *Encyclopedia*, 4(2), 1014-1025.
- <https://doi.org/10.3390/encyclopedia4020065>
- Priskin, J. (2003). Issues and opportunities in planning and managing nature-based tourism in the central coast region of Western Australia. *Australian Geographical Studies*, 41(3), 270-286.
- <https://doi.org/10.1046/j.1467-8470.2003.00234.x>
- Rahmafritria, F., Pearce, P. L., Oktadiana, H., & Putro, H. P. H. (2020). Tourism planning and planning theory: Historical roots and contemporary alignment. *Tourism Management Perspectives*, 35, 100703.
- <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2020.100703>
- Rasoolimanesh, S. M., Ramakrishna, S., Hall, C. M., Esfandiar, K., & Seyfi, S. (2020). A systematic scoping review of sustainable tourism indicators in relation to the sustainable development goals. *Journal of Sustainable Tourism*, 1-21.
- <https://doi.org/10.1080/09669582.2020.1775621>
- Rosalina, P. D., Dupre, K., & Wang, Y. (2021). Rural tourism: A systematic literature review on definitions and challenges. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 47, 134-149.
- <https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2021.03.001>
- Roxas, F. M. Y., Rivera, J. P. R., & Gutierrez, E. L. M. (2020). Mapping stakeholders' roles in governing sustainable tourism destinations. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 45, 387-398.
- <https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2020.09.005>
- Ruhanen, L., Weiler, B., Moyle, B. D., & McLennan, C.-I. J. (2015). Trends

- and patterns in sustainable tourism research: a 25-year bibliometric analysis. *Journal of Sustainable Tourism*, 23(4), 517-535.
<https://doi.org/10.1080/09669582.2014.978790>
- Saarinen, J., Rogerson, C. M., & Hall, C. M. (2017). Geographies of tourism development and planning. *Tourism Geographies*, 19(3), 307-317.
<https://doi.org/10.1080/14616688.2017.1307442>
- Šegota, T., Mihalič, T., & Perdue, R. R. (2024). Resident perceptions and responses to tourism: individual vs community level impacts. *Journal of Sustainable Tourism*, 32(2), 340-363.
<https://doi.org/10.1080/09669582.2022.2149759>
- Séraphin, H., Gowreesunkar, V., Roselé-Chim, P., Duplan, Y. J. J., & Korstanje, M. (2018). Tourism planning and innovation: The Caribbean under the spotlight. *Journal of Destination Marketing & Management*, 9, 384-388.
<https://doi.org/10.1016/j.jdmm.2018.03.004>
- Sharpley, R. (2014). Host perceptions of tourism: A review of the research. *Tourism Management*, 42, 37-49.
<https://doi.org/10.1016/j.tourman.2013.10.007>
- Sharpley, R. (2022). Tourism and development theory: which way now? *Tourism Planning & Development*, 19(1), 1-12.
<https://doi.org/10.1080/21568316.2021.2021475>
- Sohrabi, T., & Ghaffari, S. (2019). Analysis of articles in the field of scientific communication using the lexical co-analysis method. *Scientometrics Research Journal*, 5(2), 45-62. [In Persian]
- Tham, A., & Chin, S. W. L. (2023). Community-based tourism in East Asia: A bibliometric research note. *Tourism and Hospitality Research*, 23(3), 459-467.
<https://doi.org/10.1177/1467358421100719>
- Tosun, C., & Timothy, D. J. (2001). Shortcomings in planning approaches to tourism development in developing countries: the case of Turkey. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 13(7), 352-359.
<https://doi.org/10.1108/09596110110403910>
- Towner, N. (2018). Surfing tourism and local stakeholder collaboration. *Journal of Ecotourism*, 17(3), 268-286.
<https://doi.org/10.1080/14724049.2018.1503503>
- Ziaee, M., Zandi, E., Abbaspoor, N., & Abdi, M. (2014). An investigation into sustainable tourism development from idealistic and pragmatic perspectives. *Journal of Tourism Planning*

and Development, 3(8), 11-30. [In Persian]
Ziaee, M., & Abbasi, D. (2018). Sustainable Tourism development approaches

and challenges: concepts and practices. *Journal of Tourism Planning and Development*, 7(24), 8-37. [In Persian]